

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav politologie

Studijní obor: Politologie

Bakalářská práce

Milan Hodža ministrem zahraničních věcí ČSR

Autor práce: Pavel Schrötter

Vedoucí práce: Doc. Vratislav Doubek, PhD.

Rok podání práce: 2008

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Poděkování

Na tomto místě mi laskavě dovoluje poděkovat některým lidem, bez kterých by tato práce buď vůbec nevznikla nebo nemohla být dokončena. Na prvním místě musím samozřejmě poděkovat svému vedoucímu práce, Doc. Vratislavu Doubkovi, PhD., za ochotu mi s prací pomáhat a za jeho cenné rady a doporučení. Dále bych s dovolením zmínil Prof. PhDr. Eduarda Kubů, CSc., který mě na semináři „Úvod do historie“ poprvé s tématem zahraničněpolitických vizí a projektů Milana Hodži seznámil. Asi největším zdrojem inspirace a studnicí informací pro psaní této práce pro mě byl Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., za což mu velmi děkuji. Za ochotnou pomoc bych také rád poděkoval pracovníci Archivu Ministerstva zahraničních věcí paní Balounové. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat své manželce Terezce za trpělivost a vytváření dokonalého zázemí.

Obsah

1. ÚVOD	6
2. TEORIE A DĚJINY EVROPSKÉ INTEGRACE	8
2.1. ÚVOD DO TEORIE MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍ.....	8
2.1.1. Základní pojmy.....	8
2.1.2. Typologie mezinárodních organizací.....	9
2.1.3. Historický vývoj mezinárodních organizací.....	10
2.2. EVROPANSTVÍ OD 13. DO 19. STOLETÍ	13
2.3. ČESKÉ A SLOVENSKÉ EVROPANSKÉ MYŠLENÍ	15
2.4. TVŮRCI INTEGRAČNÍCH PROJEKTŮ VE 20. STOLETÍ.....	17
2.4.1. Nevládní meziválečné integrační aktivity	18
2.4.2. Dva směry poválečné integrace Evropy	19
2.5. EVROPSKÁ INTEGRACE A TEORIE MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ	20
2.5.1. Tři fáze teoretické debaty o evropské integraci	21
2.5.2. Federalismus.....	21
2.5.3. Funkcionalismus a neofunkcionalismus	22
2.5.4. Transakcionalismus	23
2.5.5. Liberální intergovernmentalismus	23
3. HODŽOVA CESTA NA VRCHOL	25
3.1. HODŽOVA POLITICKÁ KARIÉRA DO ROKU 1935	25
3.1.1. Před vznikem Československé republiky.....	25
3.1.2. Milan Hodža ve víru prvorepublikové politiky	25
3.1.3. Neúspěšný pokus o usednutí do Černínského paláce.....	26
3.2. OKOLNOSTI HODŽOVA NÁSTUPU DO PREMIÉRSKÉ FUNKCE	28
3.2.1. Nejen premiérem, ale i ministrem zahraničí.....	29
4. TEORIE A PRAXE STŘEDOEVROPSKÉ FEDERACE	30
4.1. EKONOMICKÉ ASPEKTY HODŽOVA PLÁNU	30
4.2. POLITICKÉ ASPEKTY HODŽOVA PLÁNU	31
4.2.1. Staronová snaha o spolupráci s Římským paktem.....	31
4.3. HODŽOVO „SONDÁŽNÍ KOLEČKO“ PO EVROPĚ.....	32
4.4. NĚMECKÁ INTERVENCE PROTI HODŽOVĚ AKTIVITĚ.....	33

4.5. REVIZE HODŽOVA PLÁNU ČÍSLO JEDNA.....	34
4.6. REVIZE HODŽOVA PLÁNU ČÍSLO DVĚ	36
4.7. KONEC NADĚJÍ NA „NOVOU“ STŘEDNÍ EVROPU	38
4.8. HODŽŮV ÚSTUP Z VRCHOLU	40
5. ZÁVĚR.....	42
6. POUŽITÉ ZDROJE	44
6.1. EDICE PRAMENŮ.....	44
6.2. LITERATURA	44
6.3. INTERNETOVÉ ZDROJE.....	47
7. PŘÍLOHY	48
7.1. MILAN HODŽA VE STENOPROTOKOLECH NÁRODNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ	48
7.1.1. NS RČS 1935-1938, 10. schůze, středa 6. 11. 1935.....	48
7.1.2. NS RČS 1935-1938, 23. schůze, čtvrtek 19. 12. 1935.....	48
7.1.3. NS RČS 1935-1938, 31. schůze, čtvrtek 5. 3. 1936.....	49
7.1.4. NS RČS 1935-1938, 112. schůze, pátek 29. 10. 1937.....	49
7.1.5. NS RČS 1935-1938, 151. schůze, čtvrtek 17. 11. 1938.....	50
7.1.6. Výklad Milana Hodži o zahraniční politice v Poslanecké sněmovně 4. 3. 1938	50
7.2. MILAN HODŽA A JEHO ODKAZ VE FOTOGRAFIÍCH.....	57

1. Úvod

Dějiny střední Evropy za posledních dvě stě let mají ve svém „panteonu“ více politických myslitelů – federalistů, kteří usilovali o vytvoření středoevropského „commonwealthu“ národů nacházejících se v geopolitickém prostoru mezi Německem a Ruskem. Právě reakce na německý *Drang nach Osten* a ruské *stremľenie na Zapad* – tedy velmocenské ohrožování malých národů ve střední Evropě, vedlo tyto federalisty k myšlence spolku středoevropských národů a jejich společné obrany proti sousedním velmocím. Tyto středoevropské federalistické koncepce – přestože byly ve své době jakkoli nereálné – by nebylo vhodné vypustit z evropské historie.

Mezi tyto federalisty, kteří v různých obdobích a v různých podmínkách konstruovali a předkládali plány na vytvoření nadnárodního politického celku ve střední Evropě, patřili zejména Polák Adam Czartoryjskij, Čech František Palacký, Rakušan Karl Renner, Maďar Oszkár Jászai, Rumun Aurel Popovici a také Slovák Milan Hodža.¹

Právě Milan Hodža je dnes pro mnohé neznámou postavou, přestože se stal nejúspěšnějším slovenským politikem v éře první Československé republiky. Přitom se svými politickými koncepcemi, stejně jako politickou a diplomatickou činností, může řadit mezi osobnosti evropské politiky.

Známý je především jako první předseda vlády pocházející ze Slovenska nebo dlouholetý ministr zemědělství. Méně se však již připomíná krátké období, kdy kromě premiérského úřadu spravoval také ministerstvo zahraničí. Přitom mezinárodní otázky stály celý život v popředí jeho zájmu. Právě v období od prosince 1935 do února 1936, kdy seděl na zmíněných dvou židlích, se intenzivně pokoušel realizovat svůj dlouhodobě promyšlený plán na vytvoření podunajské federace. Ve svém marném snažení pokračoval z titulu předsedy vlády i poté, co resort zahraničí opustil, v podstatě až téměř do krachu diplomatických jednání v září 1938, kdy na svůj premiérský post rezignoval.

V závěru života pak Milan Hodža svou koncepci shrnul v knize *Federation in Central Europe*, kterou sepsal ve Spojených státech amerických, kde strávil většinu válečných let. Teorii i praxi Hodžova plánu a jeho širším souvislostem se chci věnovat v této bakalářské práci a alespoň trochu tak přispět k většímu povědomí o myšlenkách a činech tohoto velkého Slováka oddaného Československé republice.

¹ Lukáč, P.: Stredoeurópanstvo Milana Hodžu. In: Hodža, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie, Bratislava 1997, s. 14.

Práci jsem nazval „Milan Hodža ministrem zahraničních věcí ČSR“. Jde možná o mírně zavádějící titulěk, protože bych se nechtěl omezit pouze na období mezi 18. prosincem 1935 a 29. únorem 1936, kdy Hodža spolu s premiérským úřadem zastával právě post ministra zahraničí. Toto období bylo určitým symbolickým i praktickým vyvrcholením dlouhodobých Hodžových úvah, projevů a činů, ve kterých soustředil a prosazoval své zahraničněpolitické vize a koncepce. Nikdy předtím ani potom k jejich uskutečnění neměl tolik mocenských nástrojů a politických kompetencí. Nicméně vzhledem k zahraniční i vnitřní politické situaci jich neměl dost ani v tomto krátkém období, jak podrobněji popíšu v této práci.

Úvodní část bakalářské práce bude patřit úvodu do teoretického bádání o mezinárodních vztazích, o vzniku a proměnách mezinárodních organizací a jejich typologii. Uvedu také souhrn nejvýznamnějších evropských myslitelů a jejich zamýšlené projekty. Neopomenu ani stručnou chronologii více či méně úspěšných pokusů o vytvoření integrovaných celků v evropském prostoru.

V další části práce se vrátím k Milanu Hodžovi. Představím jeho politickou kariéru, prostředí, které ho formovalo, faktory, které ho ovlivňovaly. Podrobněji se budu věnovat událostem podzimu 1935, které předznamenaly, jakou pozici bude mít na československé politické scéně novopečený premiér a ministr zahraničí Milan Hodža.

Pak se již soustředím na Hodžovo zahraničněpolitické působení, nejprve v jeho dvou funkcích premiéra a šéfa diplomacie, poté v dalších dvou a půl letech pouze v křesle předsedy vlády. Posledními částmi práce jsou popis Hodžova působení během 2. světové války (těsně před jejím koncem Milan Hodža v americkém exilu zemřel), závěrečné shrnutí, soupis použité literatury a přílohy.

Když jsem svým spolužákům, příbuzným a známým říkal, jaké je téma mé bakalářské práce, setkal jsem se často s otázkami typu „Kdo že to byl ten Hodža?“. Já sám jsem Milana Hodžu před psaním této práce také znal jen jako jednoho z mnoha československých meziválečných premiérů. Věřím, že má bakalářská práce alespoň trochu přispěje k širšímu povědomí o Hodžově zahraničněpolitickém myšlení a jednání a že v nás opět utvrdí přesvědčení, že mírová spolupráce mezi evropskými národy, kterou v současnosti prožíváme, není samozřejmostí.

2. Teorie a dějiny evropské integrace

Nechtěl bych, aby se má bakalářská práce stala „suchým“ popisem historických událostí tak, jak šly za sebou, výčtem dat a faktů. Proto se pokusím v prvních kapitolách práce zasadit vize a projekty Milana Hodži jednak do kontextu moderní teorie mezinárodních vztahů, typologie a historie mezinárodních organizací (zvláště se zaměřím na regionální integraci s důrazem na evropský prostor), a také do staletého vývoje evropského myšlení a snah o evropskou integraci.

2.1. Úvod do teorie mezinárodních organizací

2.1.1. Základní pojmy

Ještě před vymezením jednotlivých typů mezinárodních organizací vysvětlím několik základních pojmů.

Mezinárodní právo patří do souboru nástrojů, jimiž se mezinárodní společenství snaží upravovat vztahy mezi členy mezinárodního systému s cílem omezit možnost vzniku konfliktu mezi státy, případně dojde-li už ke konfliktu omezit jeho hloubku, rozsah a důsledky pro jeho účastníky i pro celý mezinárodní systém.² Je vyjádřením potřeby řádu v mezinárodních vztazích. K obdobným nástrojům patří *mezinárodní organizace* jako zvláštní forma mezinárodního práva a jako předstupeň snah o regionální, případně globální uspořádání mezinárodních vztahů.

Mezinárodní organizace jsou tedy z formálního hlediska součástí mezinárodního práva, jako smlouvy specifického obsahu uzavřené zpravidla mezi více státy (multilaterální smlouvy). Od běžných multilaterálních smluv se liší tím, že signatářské státy k dosažení společných cílů, jež jsou specifikovány ve smlouvě, ustavují i trvalou institucionální strukturu, jejímž úkolem je zprostředkovat rozhodovací procesy, zajišťovat výkon přijatých rozhodnutí, případně koordinovat harmonizaci stanovisek členských států v otázkách společného zájmu jak ve vztazích mezi sebou, tak vůči třetím zemím.

² Postupně se vyvinuly dvě větve mezinárodního práva: mezinárodní právo veřejné a mezinárodní právo soukromé. Zatímco mezinárodní právo soukromé upravuje nejrůznější oblasti přeshraniční komunikace jednotlivců či různých soukromoprávních subjektů, mezinárodní právo veřejné upravuje vztahy mezi státy, a to je oblast relevantní pro analýzu mezinárodních vztahů. (Viz Plechanovová, B.: Úvod do mezinárodních vztahů, Praha 2003, s. 69.)

2.1.2. Typologie mezinárodních organizací

Mezinárodní organizace mohou být nahlíženy z několika rovin: například *podle zamýšlených cílů* nebo *podle typu institucí, které je vytvářejí*.³ Na tomto místě bych rád stručně uvedl tyto dvě typologie mezinárodních organizací a pokusím se podle nich zařadit vize a projekty Milana Hodži.

Z pohledu zamýšlených cílů své činnosti lze zobecnit několik typů cílů, které si takovéto mezinárodní organizace (neboli vícestranné smlouvy) zpravidla kladou:

- usměrňování mezinárodních vztahů, zejména prostřednictvím nástrojů mírového urovnání konfliktů mezi státy;
- minimalizace, respektive kontrola mezinárodních konfliktů a války;
- podpora kooperativních aktivit mezi státy směřující k sociálnímu a ekonomickému prospěchu určitých oblastí, případně lidstva jako celku;
- kolektivní obrana skupiny států proti vnějšímu nebezpečí.

Původní Hodžův plán z roku 1936 i pozdější nástiny uspořádání „středoevropské federace“ z hlediska svých cílů spadají především do kategorie třetí – jejich smyslem byla spolupráce mezi státy v ekonomické a politické oblasti.

Druhou možností, jak rozdělit mezinárodní organizace, je dělení z hlediska typu institucí, které je tvoří. Jde o dělení na dvě klasické kategorie:

- *mezivládní organizace* (IGO, intergovernmental organisation) – jejich členy jsou oficiální reprezentace vlád členských států;
- *mezinárodní nevládní organizace* (INGO, international non-governmental organisation)⁴ – sdružení, v nichž jsou členské státy zastoupeny na jiné než vládní úrovni a vlády se na jejich činnosti přímo nepodílejí. Tyto organizace mívají úzce vymezený předmět své činnosti, většinou se zabývají kulturní, vědeckou, technickou, humanitární, náboženskou, ekologickou a jinou spoluprací mezi státy.

Milan Hodža, jako premiér své země, pochopitelně plánoval vytvoření mezivládní organizace. V odborné literatuře se podle kritérií členství a cílů setkáváme s dalším rozlišením mezivládních organizací:

³ Typologii a historii mezinárodních organizací, stejně jako definici obecných pojmů, jsem převzal z učebnice Běly Plechanovové „Úvod do mezinárodních vztahů“, která shrnuje dosavadní bádání v této oblasti. (Plechanovová, B.: Úvod do mezinárodních vztahů, Praha 2003, s. 78-85.)

⁴ V běžném diskurzu jsme zvyklí na jednoduché označení NGO (non-governmental organisation) pro mezinárodní i „vnitrostátní“ nevládní organizace, většinou je tato zkratka používána pro oba typy nevládních organizací. Ze zkratky NGO také český prezident Václav Klaus odvodil termín „ngoismus“ [endži:ouismus], označující dle Klause rostoucí moc těchto „nikým nevolených“ organizací.

- *univerzální organizace*: vyznačují se všeobecným členstvím a všeobecnými cíly (například v Hodžově době Společnost národů, v současnosti OSN). Jde o globální organizace, které slouží řadě funkcí, zejména bezpečnosti, ekonomické a sociální spolupráci, ochraně lidských práv, sociálnímu rozvoji apod.

- *funkcionální organizace*: vyznačují se všeobecným členstvím a omezenými cíly (typické jsou jednotlivé přidružené organizace OSN: Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj, Světová zdravotnická organizace, UNESCO apod.). Tyto organizace jsou zaměřeny na dílčí funkci a jsou otevřeny všem státům.

- *regionální organizace*: vyznačují se omezeným členstvím a všeobecnými cíly (například Liga arabských států, Africká unie, Evropská unie). Organizace jsou zaměřeny na plnění více funkcí v regionu (bezpečnost, politická, ekonomická a sociální spolupráce).

- *regionálně-funkcionální organizace*: vyznačují se omezeným členstvím a omezenými cíly. Tyto organizace lze rozdělit na hospodářsko-sociální (například Evropské hospodářské společenství, Severoamerická oblast volného obchodu – NAFTA, Evropské sdružení volného obchodu – ESVO) a vojensko-obranné (NATO, Varšavská smlouva, ANZUS).

Původní Hodžův plán z roku 1936 bychom ve světle této typologie mohli označit za návrh regionálně-funkcionální organizace s omezeným členstvím a omezenými cíly, v dlouhodobějším výhledu ale Hodža zamýšlel rozšířit spolupráci do dalších oblastí a vytvořit regionální organizaci s všeobecnými cíly. Takové vize také Hodža rozvíjí v knize „Federation in Central Europe“, kterou napsal ve 40. letech 20. století.

2.1.3. Historický vývoj mezinárodních organizací

Myšlenky globálního uspořádání se objevovaly vždy v době budování říší (Persie, Makedonie, Řím, Byzanc, Habsburská říše, Otomanská říše, Britská říše), kdy musely být řešeny obdobné otázky o způsobu uspořádání vztahů mezi centrem a součástí říše, i mezi jejími součástmi navzájem.

Zkušenosti se vzorci regulace systémů, jež mají větší počet součástí a jednu centrální autoritu, byly jedním z důležitých zdrojů moderních mezinárodních organizací. Dalším zdrojem byla odvěká snaha o minimalizaci nebo eliminaci existence válek mezi státy. Různé modely mezinárodní regulace, včetně návrhů na ustavení světové vlády, chtěly přinést řešení tohoto problému (byly to například díla Williama Penna, abbé de Saint-Pierra, Jeana Jacqueuse Rousseaua, Immanuela Kanta nebo Jeremyho Benthamy).

Modely vykazovaly určité shodné rysy, zejména měly zajistit mírové urovnání konfliktů mezi státy prostřednictvím vlády práva na základě poměrného zastoupení v evropské vládě či shromáždění. Myšlenky potřeby regulace vztahů mezi státy, případně přímo sdružení států za tímto účelem, byly oživeny na přelomu 19. a 20. století, zejména díky nárůstu role veřejného mínění jako faktoru ovlivňujícího zahraniční politiku států (aktivizace různých forem mírových iniciativ, návrhy na odzbrojení⁵ a podobně). V rámci této diskuze byly formulovány již vcelku pregnantně hlavní zásady budoucí organizace, jakou se stala po 1. světové válce Společnost národů.

Svůj vklad do vínku mezinárodních organizací přinesla i praxe multilaterálních mezinárodních konferencí, která se objevila spolu s konstituováním národních států po třicetileté válce (1618–1648). První z nich ukončovala třicetiletou válku, šlo o konferenci v Münsteru a Osnabrücku v letech 1645 až 1648. Ta nastolila evropskou rovnováhu sil. Následné konference se zpravidla konaly poté, co byla rovnováha narušena a mezi evropskými velmocemi (šlo o Velkou Británii, která se často stahovala do tzv. „skvělé izolace“, Francii, Habsburskou říši, Rusko a později také Prusko, resp. Německo) vypukl válečný konflikt. Konference tento konflikt ukončovaly a obnovovaly rovnováhu (1713 v Utrechtu, 1748 v Cáchách, 1763 v Paříži).

Mezinárodní konference 19. století obohatily praxi rozvojem mezinárodního práva a stanovením některých principů ve vztazích mezi státy. Prvním z nich byl v roce 1815 Vídeňský kongres, na kterém byly dohodnuty počátky mezinárodního práva – kategorie diplomatických vyslanců, obecné zásady plavby na mezinárodních tocích, opatření na potlačení obchodu s otroky. Monroeova doktrína z roku 1823 deklarovala regionální nezávislost USA a byla namířena proti intervencím evropských států na západní polokouli. Pařížský mír po Krymské válce v roce 1856 aplikoval princip práva na sebeurčení na provincie Valašsko a Moldavsko, definoval válečné právo a postavení neutrálních států. Berlínský kongres v letech 1884–1885 zavedl zásady dělení „zemí nikoho“ tak, aby nebyla narušena rovnováha sil mezi velmocemi.

Haagské konference z let 1899 a 1907 představovaly určitý mezník v praxi mezinárodních konferencí. Nebyly totiž pouze velmocenskými konferencemi, druhé z nich se v roce 1907 účastnily již téměř všechny státy tehdejšího světa. Byla nadále rozpracována pravidla pro regulaci mezinárodního systému a odstraňování příčin krizí a válek. Na rozdíl od předchozích konferencí, které řešily situaci zpravidla až po ukončení válečného

⁵ Znamou aktivistkou v této oblasti byla také česko-rakouská radikální pacifistka a spisovatelka Bertha von Suttner, první nositelka Nobelovy ceny za mír v roce 1905.

konfliktu, byly tyto konference snahou preventivně stanovit určité zásady (Konvence o mírovém urovnání sporů z roku 1907, vznik stálého arbitrážního dvora v roce 1899 a další pravidla války) a nerozhodovaly o nich pouze velmoci.

Dalším důležitým zdrojem zkušeností byl rozvoj takzvaných veřejných mezinárodních organizací. Jejich počátky sahají do začátku 19. století. Řešily pravidla specifických mezinárodních vztahů v určité oblasti. První takovouto organizací byla v roce 1804 Rýnská komise, která stanovila pravidla využití tohoto toku a jeho správu. Další byly například Dunajská komise (1857), Mezinárodní telegrafní unie (1865), Všeobecná poštovní unie (1874) a podobně. Zkušenosti z fungování těchto „veřejných mezinárodních svazů“, jak byly nazývány, přispěly jednak k vývoji mezinárodního práva, jednak měly význam pro další vznikající funkcionální mezinárodní organizace.

Zmíněné historické a ideové zdroje přispěly spolu se zkušeností první světové války k založení nejstarší globální bezpečnostní organizace, Společnosti národů (dále jen SN). První světovou válkou se systém rovnováhy velmocí definitivně zhroutil. Nahradit ho měl systém kolektivní bezpečnosti, iniciovaný americkým prezidentem Woodrowem Wilsonem. Institucionálním vyjádřením tohoto návrhu se stala SN, která vznikla v roce 1919, existovala do roku 1946 a jejím členem byla na různou dobu většina tehdejších nezávislých států. Postavení SN bylo ale oslabeno tím, že v ní nebyly zastoupeny všechny velmoci. USA se členem nikdy nestaly, Sovětský svaz byl členem pouze v letech 1934–1940, Německo 1926–1933.

Společnost národů sdružovala své členy na základě svrchované rovnosti. Po celou dobu existence organizace ale například nedošlo ke shodě o definici agresora.⁶ Hlavními nástroji udržování míru měly být arbitráž a sankce, o jejichž uvalení rozhodovala Rada SN, respektive Shromáždění na doporučení Rady. Jednotlivé členské státy byly povinny podřídit se rozhodnutí o uvalení ekonomických sankcí. V případě, že by byly sankce neúčinné (takový případ nastal po italské anexi Habeše), mohla Rada doporučit ozbrojenou akci na podporu oběti agrese, ale členské státy neměly povinnost se jí účastnit. Rada takové doporučení nikdy nevydala.

Neúspěchy SN přinesly několik poznatků, které si během druhé světové války uvědomoval ve svém americkém exilu i Milan Hodža. Bylo jasné, že napříště není šance

⁶ Neexistence definice agresora ovlivňovala také plenární zasedání o italské intervenci do Habeše na podzim 1935. Jednání předsedal Hodžův předchůdce v křesle ministra zahraničních věcí ČSR Edvard Beneš, který aktivně podporoval zavedení sankcí proti Itálii. To byl jeden z několika faktorů, proč italský premiér a „duce“ Benito Mussolini o pár měsíců později nechtěl ani slyšet o Hodžových návrzích na spolupráci Československa s Maďarskem a Rakouskem, které byly s Itálií smluvně svázány takzvanými Římskými protokoly.

prosadit kolektivní řešení bez aktivního přispění velmocí a proti vůli některé z nich. Mezinárodní organizace bez vojenských jednotek nemá možnost podnikat účinné kroky. Výhradně právní nástroje, které používala SN, nestačí k urovnání politických konfliktů mezi státy.

Z těchto a dalších poznatků vycházeli tvůrci nové globální organizace – Organizace spojených národů (OSN), která je v mnohém meziválečné SN podobná, v něčem (například v zapojení velmocí) je její uspořádání o něco účinnější. Vzniku OSN v roce 1946 už se ale Milan Hodža nedožil.

2.2. Evropanství od 13. do 19. století

Je jistě poněkud zprofanované začínat u Řeků a Římanů, ovšem je nutné uvést, že Evropa se zrodila v antické kolébce a v dalších stoletích byla formována křesťanstvím. Teprve ve Francké říši v 8. a 9. století našeho letopočtu se objevuje vědomí evropského civilizačního společenství. Karel Veliký, k jehož odkazu se současná Evropská unie vehementně hlásí, je představován jako velký Evropan, ale ve skutečnosti byl jen jedním z mnoha dalších vládců a vojevůdců, kteří chtěli ovládnout Evropu. Tyto pokusy však nelze považovat za příspěvky k naplnění ideálu mírového sjednocení Evropy.

Následující přehled připomíná jména a myšlenky Evropanů šesti dramatických století evropské civilizace.

První evropský projekt, nepropracovaný a příliš profrancouzsky pojatý, snící o křesťanské federaci monarchií, předložil na přelomu 13. a 14. století Pierre Du Bois, rádce francouzského krále Filipa Sličného. V téže době uvažoval o univerzální monarchii a evropském svazku národů pod římským patronátem Dante Alighieri.

Ve druhé polovině 15. století odeslal poselstvo k evropským panovníkům český král Jiří z Poděbrad. Jeho plánem a dalšími vizemi českých a slovenských osobností se budu zabývat na jiném místě bakalářské práce. Jiřího současník a odpůrce Eneáš Silvius Piccolomini ztotožňoval své představy se zájmy papežské kurie.

V první polovině 16. století významně přispěl k evropským úvahám humanistický myslitel Erasmus Rotterdamský. Byl Evropanem už tím, jak měnil místa svého působení, ale především svými naléhavými výzvami k ukončení válek a k utvoření mírového spolku evropských národů.

Nepochybně i z Erasmoveho učení čerpal anglický kvaker⁷ William Penn, který žil v 17. století v atmosféře nástupu tržní společnosti, kdy padaly feudální bariéry. Kontaktů v Evropě přibývalo, ale zároveň se kontinent zmítal ve válkách. Sám Penn zažil hrůzu třicetileté války a obával se turecké hrozby. Do těchto souvislostí zapadá Pennův plán z roku 1663 na zajištění mírových vztahů evropských knížectví a jejich společné obrany.

Bez velkého ohlasu zapadl také návrh, který sepsal v letech 1713–1717 abbé de Saint-Pierre. Ačkoliv návrh obsahuje zajímavou představu „evropských spojených států“ založených na trvalé úmluvě evropských knížat. Orgánem, který by dohodu garantoval a měl i právo zasahovat proti narušitelům evropské mocenské rovnováhy, se měl stát „evropský senát“.

Na rozdíl od „toulavých humanistů“ nikdy neopustil své rodné město Královec ve východním Prusku novověký filozof Immanuel Kant. To ale neznamená, že by mu byly evropské problémy cizí. Naopak našly zajímavý odraz v jeho pacifistickém díle „Zum ewigen Frieden“ z roku 1795. Věčný mír v Evropě měla podle něj zajistit nejprve dohoda a pak přímo federace států, založená už na republikánských principech stejných svobod, práv a bezpečnosti pro všechny.

Zásadně nový přístup k evropskému sjednocování měli francouzští osvícenci, kteří opustili staleté úvahy akcentující vždy roli panovníků. Jean Jacques Rousseau vkládal osud Evropy přímo do rukou národů, lidu. Voltaire spoléhal na rozvoj vědy a kultury jako tmelu evropského sjednocování. Bohužel Velká francouzská revoluce všechny, kdo doufali ve sjednocení Evropy, zklamala. Velmi brzy povýšila zájem revoluční Francie nad zájmy ostatních národů. A Napoleon Bonaparte sice v mnoha ohledech Evropu propojil, ale těžko je možné věřit jeho pozdnímu ujišťování, že všechny jeho výboje měly sloužit štěstí a míru spojených evropských národů.

Pro evropské myšlenky horovala celá plejáda německých romantiků, jako například Novalis, vidící naději v obrodě ekumenického křesťanství, nebo Friedrich Schiller, opěvující roli Evropy v dějinách lidstva. K „prehistorii“ evropské integrace patří i myšlenky utopistických socialistů, jako byl hrabě Henri de Saint-Simon, který neúspěšně navrhoval řešení politických a sociálních problémů Evropy konce 18. a počátku 19. století.

⁷ Kvakeři (z angl. Quakers), oficiální název Společnost přátel (angl.: Religious Society of Friends) je protestantská denominace založená Georgem Foxem v polovině 17. století v Anglii. Po roce 1660 v době, kdy byli během anglické revoluce pronásledováni, se kvakeři přesunuli do Severní Ameriky, kde založili pod vedením Williama Penna kvakerskou kolonii v Pensylvánii. Kvakeři neuznávají autoritu státu, odmítají přísahu a vojenskou službu, ale vystupují také proti rasismu, sociálnímu útisku a jsou aktivní v mírovém hnutí. V roce 1947 získali kvakeři Nobelovu cenu míru.

Nereálné byly i sny o „Mladé Evropě“, kterou chtěli v následujících desetiletích vybudovat revoluční romantikové z „Mladé Itálie“, „Mladého Německa“, „Mladého Polska“, jak označovali svá hnutí usilující o vytvoření liberálních demokratických republik a posléze jejich evropského svazu. Dominantní postavou mezi nimi byl Ital Giuseppe Mazzini.

Marně vybízel k vytvoření „spojených evropských států“ roku 1851 Victor Hugo. Specifickou otázkou v problematice Evropy byla role Ruska. Zvláště F. M. Dostojevskij přičítal ruskému národu mesiášskou úlohu v budoucnosti evropského kontinentu.

Mnozí myslitelé analyzovali krizi evropské společnosti, jak se stále více jevila na konci 19. a počátku 20. století. Friedrich Nietzsche, Oswald Spengler a další přinášeli tragické vize, ale zkoumali i ducha Evropy a hledali cesty k jeho opětovnému povznesení. Novou rovinu evropských snah přineslo od roku 1848 učení Karla Marxe, který viděl budoucnost Evropy (a nejen její) v proletářském internacionalismu.

Všechny evropské podněty a návrhy, byť neuskutečněné, vytvořily myšlenkovou zásobárnu, z které čerpali tvůrci evropských integračních uskupení ve 20. století. Ty pro úplnost popíšu v jedné z dalších kapitol. Ještě předtím ale podobným souhrnem připomenu české a slovenské evropské myslitele.

2.3. České a slovenské evropské myšlení

Když OSN prostřednictvím organizace UNESCO v roce 1964 vyzvedla mezi významnými světovými výročími půltisícileté jubileum mírových návrhů českého panovníka Jiřího z Poděbrad, vyjádřila tím hold muži, na jehož královském dvoře vznikl do té doby unikátní projekt. „Smlouva o nastolení míru v celém křesťanstvu“, jak se nazývala Jiřího charta pro Evropu, byla vyvrcholením impozantní diplomatické činnosti českého krále a jeho spolupracovníků. Za touto mezinárodní aktivitou stál také zájem o vymanění českého království z mezinárodní izolace způsobené husitskými válkami.

Roku 1464 dorazilo mírové poselstvo Jiřího z Poděbrad do Francie, předložilo projekt králi Ludvíku XI. a získalo u něj velké sympatie. Pod papežským tlakem ale nakonec Francie ustoupila od realizace evropské dohody a podepsala s českým královstvím jen smlouvu o přátelství.

Jestliže projekt Jiřího z Poděbrad byl činem politickým, státnickým, dílo Jana Ámose Komenského bylo činem duchovním, humanistickým. Komenský žil jako exulant v řadě

zemí. Svými originálními názory, pedagogickými přístupy, pansofistickými⁸ myšlenkami ovlivňoval celou Evropu. Věřil, že především hluboká víra v Boha je východiskem nastolení míru mezi lidmi.

V roce 1668 vyšel v Amsterdamu jeho spis *Via Lucis (Cesta světla)*.⁹ Mystické světlo tu předjímá racionální osvěcenská myšlení příštího století. Je to obrazný výraz pro myšlenku všeobecného pokroku, mezinárodní organizace vědění, vyučování a šíření vzdělanosti. Celkovým výsledkem rozšíření světla má být všeobecný mír, harmonie a dobro. Na *Cestu světla* navazuje projekt *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*. Zde Komenský dokazuje, že války nejsou přirozeným jevem v lidské společnosti, promyšlí principy, mechanismy a orgány, jež by vedly ke spolupráci národů a tisícileté říši míru.

V roce 1848 se český hlas výrazně prosazuje v kontextu jednání Slovanského sjezdu v Praze. Slovanské národy, jimž bylo upíráno místo na evropském slunci (s výjimkou Poláků a Rusů), se ústy svých reprezentantů vyjádřily v *Manifestu* k evropské problematice. Byl to historik a politický vůdce českého národa František Palacký, kdo jako starosta Slovanského sjezdu, formuloval tento dokument, v němž se říká: „Vystupujeme my, co nejmladší, ač nikoli nejslabší, opět na politickém dějišti Evropy, činíme tudíž návrh k obeslání všeobecného evropského sjezdu národů na vyjednávání všech mezinárodních otázek; přesvědčení jsme zajisté, že národové svobodní snáze se usnesou nežli placení diplomati. Kéž by návrh tento našel povšimnutí prvé, nežli zpátečnická politika jednotlivých dvorů zase přivede k tomu, aby národové podníceni záští a nenávisťi sami ve spolek se hubili.“¹⁰

V poslední třetině 19. století vystupuje do popředí osobnost Tomáše G. Masaryka. Jeho kritický duch postrádá jakékoli nacionální předsudky. Stává se jedním z realizátorů historické nevyhnutelnosti – zániku habsburské monarchie a vzniku Československé republiky, neboť poznal, že Rakousko-Uhersko nebylo schopno být integračním tmelem „svých“ národů.

Masarykovy názory na minulost, přítomnost a budoucnost evropského kontinentu jsou nejobsáhleji vyloženy v díle *Nová Evropa*.¹¹ Napsal jej v Petrohradě v roce 1917 ve víru revoluce, vycházel ze zkušeností světové války a provedl zde analýzu jejích příčin. Zvláštní pozornost věnoval při zkoumání evropských vztahů malým a nesamostatným

⁸ Pansofie je věda či filosofický směr, který se snaží skrze poznání a zahrnutí všech vědních oborů harmonizovat svět a zbourat například i jazykové bariéry mezi lidmi.

⁹ Komenský, J. A.: *Cesta světla*, Praha 1992.

¹⁰ Tobolka, Z.; Žáček, V. (eds.): *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*. Sbíрка dokumentů, Praha 1958.

¹¹ Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*. Stanovisko slovanské, Brno 1994.

národům. Deklaroval právo každého národa na sebeurčení. 56. kapitola *Nové Evropy* navrhuje svolání mírového kongresu, který by vycházel ze zásady, že násilí nesmí rozhodovat o osudech národů a lidstva, že všechny národy mají právo na suverenitu, ale zároveň soudí, že demokracie a humanismus jsou ideály, které nesmějí znát hranice. Odmítá tajnou diplomacii, vyzývá k odzbrojení, je pro celoevropský svobodný trh a vytvoření „Svazu národů“.

Masarykův žák a spolupracovník Edvard Beneš jako předchůdce Milana Hodži v křesle ministra zahraničních věcí jednoho z nástupnických států habsburské monarchie dobře věděl, že zvláště pro malý stát, jakým ČSR byla, je systém zajišťující mír v Evropě mimořádně důležitý. Proto se od počátku existence Společnosti národů zapojil do její činnosti v míře, jež mu brzy přinesla všeobecné uznání (byl zvolen do Rady SN).

Ekonomická síla a demokratický režim Československé republiky jeho prestiž posilovaly. Byl členem Komise SN, která připravovala systém kolektivní bezpečnosti a vzájemné pomoci v Evropě. Kromě britského premiéra MacDonalda a francouzského předsedy vlády Herriota to byl právě Edvard Beneš, kdo rozhodující mírou přispěl k tomu, že v roce 1924 Společnost národů přijala jednomyslně Ženevský protokol, který prohlásil válku za mezinárodní zločin, žádal mírové řešení sporů, snížení zbrojení a posléze odzbrojení. Hrůzám druhé světové války ale ani Ženevský protokol nezabránil. O Edvardu Benešovi a jeho zahraniční politice se mnohokrát zmíním i v dalších částech bakalářské práce.

Rozsáhlé mezinárodní vazby a evropské myšlení měl i třetí z hlavních exilových tvůrců Československé republiky, Slovák Milan Rastislav Štefánik. Astronom, francouzský generál a první československý ministr národní obrany je ale v podmínkách demokratické republiky nemohl rozvinout, protože v roce 1919 tragicky zahynul při letecké katastrofě v Ivance pri Dunaji, když se po dlouhých letech v zahraničí vracel do vlasti.

2.4. Tvůrci integračních projektů ve 20. století

Právě v roce 1919, v roce tragického úmrtí Milana Rastislava Štefánika, rok po skončení první světové války, adresoval nově vzniklé Společnosti národů francouzský ministr zahraničí a přesvědčený pacifista Aristide Briand memorandum, které navrhovalo vytvoření evropské federální unie (a to na základě usmíření Francouzů s Němci).

Nenašel dostatečnou odezvu, ale přece jen se mu podařilo v roce 1928 (společně s americkým politikem F. B. Kellogem) dosáhnout úspěchu: konference patnácti států

v Paříži přijala *Briand-Kellogův pakt* (později akceptovaný téměř všemi státy) o zřeknutí se války jako nástroje politiky. Ten sice stejně jako všechny ostatní pokusy o kolektivní bezpečnost v Evropě mezi dvěma světovými válkami nezabránil vzniku dalších vojenských konfliktů, ale to historickou hodnotu tohoto aktu stavějícího válku mimo zákon a umožňujícího trestat válečné zločince za zločiny proti míru¹² nesnižuje.

2.4.1. Nevládní meziválečné integrační aktivity

Vedle oficiální evropské diplomacie se ve 20. letech 20. století, kdy Milan Hodža zastával různé ministerské posty v československých vládách, začaly objevovat ve stále větší míře i neoficiální aktivity stejného směru. Nejvýznamnější z nich bylo *panevropské hnutí*, které inicioval německý sociolog hrabě Richard Coudenhove-Kalergi. Po vzoru USA chtěl vytvořit „Spojené státy evropské“, ale jen v duchu „maloevropského programu“ – bez Sovětského svazu a Velké Británie.

V roce 1923 založil se svými stoupenci *Panevropskou unii*, která sehrála v propagaci evropanství důležitou roli. Meziválečná činnost Panevropské unie je už bezprostřední předehrou toho, co se pak podařilo po druhé světové válce (a smrti Milana Hodži) v západní části zdecimované Evropy. Svým způsobem je paradoxní, že právě rychlý rozpad protinacistické koalice, rozdělení Evropy do bloků a studená válka přivodily konkrétní integrační kroky.

Obvykle se zdůrazňuje význam projevu Winstona Churchilla, který pronesl 19. září 1946 tehdy opoziční britský politik v Curychu. Vyzval v něm k vytvoření nové evropské rodiny (opět na základě francouzsko-německého smíření) – „*Spojených států evropských*“ (příznačné ovšem je, že pro Velkou Británii Churchill proklamoval jen nepřímé členství a roli přítele a sponzora). Tato staronová myšlenka nacházela stále více stoupenců a vznikla řada organizací, které pro její uskutečňování pracovaly. Osobitou pozici mezi nimi zaujímal Panevropská unie, kde kromě Coudenhove-Kalergiho hrál stále významnější úlohu také Otto von Habsburg. V roce 1947 založil Coudenhove-Kalergi *Evropskou parlamentní unii*, která existovala do roku 1952.

V roce 1948 se většina z evropských sil spojila v zastřešující organizaci *Evropské hnutí*. Její koordináční komitét již dříve připravil tři rezoluce: o hospodářském, politickém a sociálním sjednocení Evropy. Od tohoto momentu přebírá opět iniciativu

¹² Toto ustanovení bylo použito v roce 1946 při Norimberském procesu. Před mezinárodním tribunálem tehdy zasedli někteří z představitelů nacistického Německa v čele s Hermannem Göringem a byli souzeni za své válečné zločiny.

oficiální diplomacie. Už roku 1945 byla ve Štrasburku ustanovena *Rada Evropy* jako organizace států usilujících o lepší vzájemné vztahy zvláště v oblasti politiky a kultury. Mimořádně důležitou roli začala hrát při ochraně lidských práv a svobod. Na její půdě vznikly takové historické dokumenty jako Evropská konvence o lidských právech, Sociální charta a další. Rada Evropy se stala během dalších desetiletí důležitým politickým fórem Evropy.

V atmosféře studené války byla založena v roce 1949 *Organizace severoatlantické smlouvy* (*Severoatlantická aliance, NATO*), vojenské integrační seskupení států západní Evropy (po konci studené války se NATO rozšířilo i na východ Evropy) a severní Ameriky, ve kterém se sdružily demokratické státy. V roce 1953 vznikla obdobná organizace, *Varšavská smlouva*, i v tzv. východním bloku.

2.4.2. Dva směry poválečné integrace Evropy

Praktická integrace západní, severní a jižní Evropy se odehrála ve dvou hlavních seskupeních: první a úspěšnější z nich (Evropské společenství uhlí a oceli – ESUO) směřovalo od počátku ke sjednocování států ve všech oblastech života, druhé seskupení (Evropské sdružení volného obchodu – ESVO) se chtělo omezit na vytvoření zóny bezbariérového obchodu.

Cenným impulzem pro první směr integrace byla iniciativa, kterou vyvinul zkušený francouzský politik Jean Monnet. Monnet se zabýval problémem, jak postupovat při spojenecké správě přírodních zdrojů poraženého Německa a jak zapojit ekonomiku jeho západní části do ekonomiky demokratické Evropy. Na základě jeho podnětu pak francouzský ministr zahraničí Robert Schumann v roce 1950 přišel s návrhem vytvořit tzv. *Montánní unii* neboli *Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO)*. Jeho plán přijalo na konferenci v Paříži v následujícím roce šest států.¹³

Brzy se ukázalo, že integrace jen v jednom ekonomickém sektoru je nedostatečná, a tak v roce 1957 představitelé ESUO uzavřeli tzv. *Římské smlouvy*. První z nich zakládá *Evropské hospodářské společenství (EHS)*, jehož posláním byla stále větší ekonomická integrace členských států. Druhá smlouva zakládala *Evropské společenství atomové energie (Euratom)*. Existovala už tři integrační seskupení. Sloučení v jednotnou organizaci s nadstátními, federalistickými prvky kladla odpor hlavně Francie reprezentovaná Charlesem de Gaullem, ale přesto bylo dosaženo v roce 1967 sloučení hlavních

¹³ Šlo o Francii, Německo, Itálii, Belgii, Nizozemsko a Lucembursko.

rozhodovacích a výkonných orgánů. Začal se používat souhrnný název *Evropská společnost (ES)*.

Od poloviny 80. let se tempo integrace demokratické (a o další státy rozšířené¹⁴) Evropy zrychlovalo. Zvláště po přijetí tzv. *Jednotného evropského aktu*, který umožňoval odstranění dalších bariér mezi členy ES, tak aby prakticky zmizely hranice a vytvořila se ekonomická unie. Tím se ES posunula na práh unie politické a v roce 1993 vznikla po ratifikaci Maastrichtské smlouvy *Evropská unie (EU)*. 1. května 2004 do EU vstoupily i oba nástupnické státy Československa: Česká republika a Slovensko.

Zmíněné druhé seskupení *Evropské sdružení volného obchodu (ESVO)* jelo po vedlejší koleji. Sdružily se v něm roku 1960 Dánsko, Norsko, Portugalsko, Rakousko, Švédsko, Švýcarsko a Velká Británie, ale jak je zřejmé, většina členských zemí pak přešla do ES, respektive EU, takže z ESVO zůstalo torzovité uskupení. V současnosti ESVO spolupracuje s EU a má s ní dohodu o společném trhu.

Na evropské sjednocování příznivě zapůsobily i některé další jevy. Ještě v době dvou soupeřících bloků to byl například tzv. Helsinský proces, tedy *Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE)* a na ni navazující *Organizace o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (OBSE)*. Helsinský proces také přispěl k zhroucení východního bloku a k následné možnosti zapojit do integračních procesů i tzv. bývalé satelitní státy Sovětského svazu.

2.5. Evropská integrace a teorie mezinárodních vztahů

Proces evropské integrace se dočkal také své teoretické reflexe. V rámci teorie mezinárodních vztahů vzniká od 60. let 20. století specifická disciplína, teorie evropské integrace. Důvodů pro vznik nové disciplíny je více: dynamika evropské integrace jako experimentu s otevřeným koncem, unikátnost Evropských společností/Evropské unie jako politické entity sui generis, obtížnost uchopení evropské integrace pomocí tradičních pojmů a modelů a význam procesu integrace pro politický život Evropy (to někdy vede k normativnímu nádechu u evropských studií, na rozdíl od spíše pozitivistického přístupu v teorii mezinárodních vztahů).

¹⁴ V roce 1973 se ES rozšířila o Velkou Británii, Irsko a Dánsko, v roce 1981 o Řecko, 1986 o Španělsko a Portugalsko. Evropská unie se v roce 1995 rozšířila o Rakousko, Finsko a Švédsko, v roce 2004 do Unie vstoupilo deset zemí (ČR, Slovensko, Polsko, Maďarsko, Slovinsko, Lotyšsko, Litva, Estonsko, Kypr a Malta) a v roce 2007 proběhlo zatím poslední rozšíření o Bulharsko a Rumunsko.

Teorie mezinárodních vztahů a teorie evropské integrace se navzájem ovlivňují, prolínají a inspirují. Teorie evropské integrace využívá a obohacuje pojmový a metodologický aparát teorie mezinárodních vztahů. Obecné teorie mezinárodních vztahů se musí s evropskou integrací vyrovnávat. Některé novější teorie evropské integrace (například teorie mnohoúrovňového vládnutí) operují pouze na nižší hladině analýzy: do svých předpokladů zahrnuly jevy unikátní pouze pro evropský integrační proces.

2.5.1. Tři fáze teoretické debaty o evropské integraci

Teoretická diskuse o evropské integraci měla tři hlavní fáze. Od jejího vzniku v 60. letech si výzkumníci pokládali otázku, proč vůbec integrační proces v Evropě nastal a jak je možné jeho vznik vysvětlit. Tato fáze diskuse je pro téma mé bakalářské práce nejdůležitější. Postupně se v rámci diskuse o těchto otázkách vyvinulo několik specifických teoretických směrů. Ty hlavní zde stručně představím, protože jejich kořeny sahají často hluboko do historie promýšlení možností evropské spolupráce před druhou světovou válkou a ovlivňovaly také myšlení a činy Milana Hodži.

Druhá fáze debaty přišla v 80. letech a soustředila se na analýzu vládnutí v Evropských společenstvích. V této fázi se výzkumníci snažili definovat politický systém v ES/EU a popsat rozhodovací procesy uvnitř společenství. Došlo zde k zásadnímu sporu institucionalismu s intergovernementalismem, který už ale s problematikou Hodžových zahraničních koncepcí nesouvisí a věnovat se mu proto nebudu, stejně jako třetí fázi diskuse. Od 90. let 20. století se teorie evropské integrace obrátila k procesu konstruování ES/EU, jeho politických a společenských souvislostí a dopadů. V posledních letech se diskuse pod vlivem konstruktivismu posouvá směrem od materiálních zájmů a externě daných preferencí k symbolicky konstruovaným identitám a sociálně konstituovaným zájmům.

2.5.2. Federalismus

V přehledu jednotlivých teoretických přístupů k evropské integraci začneme *federalismem*, protože je historicky nejstarší a jeho kořeny sahají až do 16. století. Jde o normativně-politickou teorii, která je spojena s ideou liberální zastupitelské demokracie (o jejích propagátorech Kantovi či Rousseauovi jsem se zmínil v předchozích kapitolách): práva a svobody individua (občana) staví nad vágně definované zájmy a práva celku (národa). Cílem je vytvoření „nadmárodní“ občanské federace. Za úspěšnou realizaci této

teorie jsou považovány Spojené státy americké. Jinak ale v současném světě převládá reprezentativní demokracie vtělená do národního státu (liberální nacionalismus).

Federalismus reaguje na krizi národního státu v první polovině 20. století. Systém suverénních národních států je podle federalistů náchylný k válce, selhává při zajištění míru a prosperity, vystupuje proti ostatním státům a je postaven na obhajobě národních zájmů. Je tedy potencialem zdrojem střetů. Federalistickým řešením je vytvoření silné nadnárodní autority jednorázovým konstitučním aktem, zajištění míru a korekce partikulárních zájmů členů federace, přijetí ústavy pod tlakem veřejného mínění (vznik „společenské smlouvy“). Federalisté prosazují princip subsidiarity (nižší jednotka se vzdává své politické samostatnosti jen tehdy, pokud lze dané úkoly lépe řešit v rámci vyššího celku).

Za představitele federalistů je považován vůdce Panevropské unie hrabě Coudenhove-Kalergi nebo britský politik Winston Churchill. V roce 1948 na kongresu v Haagu byl představen federalistický plán evropské integrace, který se ale v nastíněné podobě nerealizoval. Výsledkem snah federalistů byl roku 1949 vznik Rady Evropy, která měla mimo jiné sloužit jako jádro federačního projektu.

Slabiny federalismu vidí jeho kritici v přílišné radikálnosti, překonané krizi národního státu po 2. světové válce a reprodukci chyb národního státu na globální úrovni (evropská integrace je regionálně omezená a vede k další konfrontaci, tentokrát mezi regionálními federacemi).

2.5.3. Funkcionalismus a neofunkcionalismus

Dalším teoretickým přístupem je *funkcionalismus*. Stejně jako federalismus je obecnou teorií mezinárodní integrace (neomezuje se na Evropu), podobně jako federalismus ovlivnil politické myšlení Evropanů. Směřuje ke globální mezinárodní vládě efektivně technokraticky řešící problémy lidstva. Vyznává ideologii klasického liberalismu, oddělení ekonomiky a politiky. Funkcionalistickým plánem je odpolitizování veřejné sféry, nahrazení konfliktní politiky nekontroverzní technickou spoluprací. Místo politických otázek chce funkcionalismus řešit otázky praktické, zvyšovat blahobyt obyvatel a přesunout jejich loajalitu na nadnárodní úroveň.

Kritici funkcionalismu vyčítají demokratický deficit technokratické vlády, nerealizovatelné předpoklady odpolitizování politiky, oddělení ekonomických a technických problémů od politických a racionální chování veřejnosti.

Neofunkcionalismus patří spolu s federalismem a funkcionalismem k nadnárodním přístupům k evropské integraci. Snaží se podchytit již probíhající proces evropské integrace, odstranit chyby federalismu a funkcionalismu.

Neofunkcionalisté svůj model aplikují již pouze lokálně (na Evropu). Evropská integrace podle nich nemůže probíhat za zády politiků, ale jejich prostřednictvím. Prosazují jednorázové vytvoření nadnárodních institucí s omezenou pravomocí, přesun loajality na nadnárodní úroveň nejen u obyvatel, ale i u elit – vznik nadnárodní aliance podnikatelů a europeizovaných politiků. Očekávají vznik nových elit, vytváření sítí – základů transnacionálních vztahů mezi zájmovými skupinami.

Neofunkcionalismus v praxi úspěšně teoreticky uchopil počáteční fázi integrace tak, jak byla praktikována v 50. a 60. letech 20. století. Nedokázal však vysvětlit tzv. eurosklerózu neboli krizi integrace v 70. letech.

2.5.4. Transakcionalismus

Transakcionalismus hledá cesty ke stabilizaci systému národních států a k redukcí pravděpodobnosti použití násilí. Podle této teorie existuje souvislost mezi hustotou a intenzitou transakcí a komunikace a mezi pozitivním vnímáním a důvěrou mezi státy.

Transakcionalisté tvrdí, že společná identita států je produktem intenzivních transakcí a komunikace. Díky intenzivní komunikaci mezi státy vzniká bezpečnostní společenství (security community), aktéři vnímají ostatní jako přátele, nikoliv soupeře. V bezpečnostním společenství se řeší spory pomocí institucionalizovaných postupů bez použití síly. Je budováno ve třech stupních: společenství bez válek (např. EHS v 50. letech), pluralistické společenství (např. NATO) a amalgamové společenství (např. USA, Švýcarsko).

Komunikace a transakce mezi lidmi jsou podle transakcionalistů lepší cestou k přesunu jejich loajality na vyšší celek než funkcionalistický mechanismus. Podle jejich kritiků naopak komunikace nemusí nutně vést ke spolupráci.

2.5.5. Liberální intergovernmentalismus

Posledním z hlavních teoretických konceptů je *liberální intergovernmentalismus*. Jeho hlavním představitelem je Andrew Moravcsik. Preferuje liberální mezivládní přístup, implementaci poznatků obecné teorie mezinárodních vztahů, staví na státocentrismu, individualismu, materialismu a egoismu. Chování států je podle intergovernmentalistů motivováno jejich vlastními egoistickými preferencemi, individuální aktéři realizují své

fixně dané materiální zájmy pomocí mezinárodní organizace anebo mezistátní smlouvy. Mezinárodní organizaci tato teorie považuje za účelový klub.

Nadnárodní instituce jsou v tomto konceptu pouze instrumentem v rukou států, které jsou konečnými arbitry při hodnocení výhodnosti celého procesu integrace. Vládní reprezentace periodicky realizují svou moc nad nadnárodními institucemi na mezivládních summitech. Vlády díky nadnárodní úrovni upevňují své postavení v domácí politice. K integraci dochází kvůli vzájemné závislosti států.

Kritici liberálnímu intergovernmentalismu vyčítají právě přeceňování významu ekonomiky a vzájemné závislosti, přeceňování role domácí politiky a statické pojetí identit a zájmů státních aktérů.

3. Hodžova cesta na vrchol

3.1. Hodžova politická kariéra do roku 1935

3.1.1. Před vznikem Československé republiky

Milan Hodža se narodil v roce 1878 v Sučanech. Jeho otcem byl evangelický farář a básník Ondrej Hodža. Milan Hodža studoval mimo jiné v Sibiu, v národnostně smíšeném prostředí mezi Němci, Rumuny a Srby, s nimiž se brzy spřátelil. Tato zkušenost mohla být jedním z faktorů, ovlivňujících jeho pozdější zahraničněpolitické myšlení. Studoval práva, filosofii a stal se profesorem novodobých dějin.

Již v době studia začal působit v žurnalistice, jejímž prostřednictvím se stal profesionálním politikem. Hlavním cílem Hodžových snah na počátku 20. století bylo přebudovat Uhersko na demokratický stát. Zasadil se o hospodářský vzestup rolnictva, pozemkovou reformu, progresivní zdanění či zakládání rolnických organizací. Svůj program doplnil o obecné demokratické požadavky. Položil tím základy slovenského agrárního hnutí. V letech 1905–1910 byl poslancem uherského sněmu, ve kterém inicioval vznik společného národnostního klubu slovenských, rumunských a srbských poslanců.

Po prohraných volbách vykonával tzv. Belvederskou politiku, když pro myšlenku demokratizace Uherska získal následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Po vypuknutí první světové války se angažoval v česko-slovenském agrárním hnutí. Byl signatářem Martinské deklarace z 30. 10. 1918 a členem Slovenské národní rady. Po krátkou dobu byl zmocněncem československé vlády v Budapešti.

3.1.2. Milan Hodža ve víru prvorepublikové politiky

Milan Hodža se významně podílel na budování československého hospodářství. Stál mimo jiné u zrodu zákonů o pozemkové reformě. V letech 1918–1920 byl členem revolučního Národního shromáždění za Slovenský klub, od roku 1920 do roku 1938 poslancem za Agrární stranu (roku 1922 se přejmenovala na Republikánskou stranu zemědělského a maloroľnického lidu) a v letech 1922 až 1938 vykonával funkci místopředsedy výkonného výboru své strany. Milan Hodža byl v československých vládách ministrem školství a národní osvěty, dvakrát vedl ministerstvo pro sjednocení zákonů a

organizaci správy, dvakrát byl také ministrem zemědělství, naposledy od roku 1932 až do 9. listopadu 1935, kdy byl již čtyři dny premiérem.¹⁵

V politické kariéře Milana Hodži došlo k několika epizodám, ve kterých se pokusil získat pozici, která by mu umožnila ovlivňovat československou zahraniční politiku. Jeho ambice stát se šéfem československé diplomacie byla na vnitropolitické scéně známá. Jednu z nich si podrobněji popíšeme, protože je signifikantní jednak pro Hodžovy ambice v zahraniční politice, a také pro jeho vztah s Masarykem a Benešem.

3.1.3. Neúspěšný pokus o usednutí do Černínského paláce

Na začátku roku 1926 vládní koalici, kterou řídil dlouholetý předseda agrární strany a premiér Antonín Švehla, tvořili kromě agrárníků sociální demokraté, národní socialisté, národní demokraté a lidovci. Milan Hodža, který byl v této vládě ministrem zemědělství, měl za sebou volební úspěch. Jím vedená kandidátka agrárníků na Slovensku získala nejvíc hlasů a jen díky tomu agrárníci v celostátním součtu předstihli komunisty, kteří dominovali v českých zemích.

V březnu 1926 vláda neúspěšně předložila návrh jazykových nařízení, následně se Antonín Švehla fyzicky zhroutil a odjel na léčení do zahraničí. Jeho vláda podala demisi a prezident Tomáš G. Masaryk jmenoval úřednický kabinet vedený Janem Černým. V této situaci bylo namísto uvažovat o další budoucnosti tzv. „všenárodní koalice“, která zahrnovala všechny československé demokratické strany a byla u moci téměř nepřetržitě od roku 1922.

Zásadním střetem všenárodních stran mezi sebou bylo jednání o návrhu agrárníků na vytvoření pevného celního systému agrárních výrobků. Za Švehlovy nepřítomnosti stanul poprvé v čele akcí na vyjednání podpory Milan Hodža a vyvinul neobyčejnou vynalézavost, aby sestavil poslaneckou „celní“ většinu. Získal na svou stranu čtyři české (kromě svých agrárníků národní demokraty, živnostníky a lidovce) a tři německé strany (německé agrárníky, křesťanské sociály a živnostníky) a uspěl proti odporu socialistických stran a komunistů.

¹⁵ Kolář, F. (ed.) a kol.: Politická elita meziválečného Československa, Praha 1998, s. 95-97. Ucelená Hodžova biografie, která by jeho život postihla ve všech aspektech, dosud neexistuje. K dispozici je například Cambel, S.: Štátník a národohospodár Milan Hodža: 1878-1944, Bratislava 2001. Tato práce se ale příliš soustředí na ekonomické působení Milana Hodži a jeho zemědělské reformy, o vnitropolitických sporech nebo o jeho zahraničněpolitické orientaci se zde mnoho nedočteme. Dalším titulem je Kollár, K.: Milan Hodža: moderný teoretik, pragmatický politik, Bratislava 1994, který je zase příliš stručný. Pro obě knihy platí, že jsou obtížně dostupné.

Když se Antonín Švehla v září 1926 vrátil z léčení, referoval mu Hodža o úspěších „celní většiny“ a společně došli k závěru, že nadešel čas k vytvoření vlády na jejím základě. Švehla okamžitě začal rozhovory s německými stranami, se kterými se dohodl snadno. Problém nastal s národními demokraty. Jejich předseda Karel Kramář si kladl podmínku, že ministrem zahraničí již nebude Edvard Beneš (ten tuto funkci zastával od vzniku republiky s výjimkou ročního premiérství od září 1921 do října 1922), ale pro tuto funkci navrhoval právě Milana Hodžu, který by ji jistě s radostí přijal. Hodžovu vstupu do Černínského paláce ale prozatím zabránil prezident republiky T. G. Masaryk. Ten Švehlovi vysvětlil, že od Beneše ustoupit nelze a Švehla jeho názor akceptoval.

Karel Kramář se ale nevzdal a prosadil, aby Beneš dostal „kontrolního“ náměstka z národní demokracie. Stal se jím historik a diplomat Karel Krofta, který za necelých deset let v křesle ministra zahraničí vystřídá Milana Hodžu. O vztahu Beneše a Kroftu píše historik Zdeněk Kárník: „Měl-li Krofta Beneše hlídat, pak se to nepovedlo. Nalezli brzy společnou notu, spřátelili se a Krofta se velmi zasloužil o dobré fungování ministerstva. V národní demokracii zůstával, ale jen do října 1934, kdy se spojila se Stříbrného Národní ligou. Krofta byl jistě tvárnější než Beneš, podstatné ale bylo, že se plně ztotožnil s myšlenkou sloužit státu.“¹⁶ Na přelomu let 1935 a 1936 byl již Krofta při jednáních o obsazení postu ministra zahraničí považován za Benešova muže.

Na „Hodžově celním základě“ nakonec v říjnu 1926 vznikla třetí vláda Antonína Švehly s Edvardem Benešem jako odborníkem na postu ministra zahraničí a Milanem Hodžou pouze ve funkci ministra pro sjednocení zákonů a organizaci správy. Někdy bývá pro tuto vládu používán poněkud hanlivý termín – vláda panské koalice, což signalizuje, že se jednalo o koalici s vyloučením levicových stran. Deficit socialistických hlasů byl nahrazen z do té doby nevyužitého rezervoáru, z některých německých stran, které se tak staly plně aktivistickými.

Milan Hodža si na svou další příležitost k usednutí do Černínského paláce musel počkat. Velký znalec prvorepublikové politiky, profesor Robert Kvaček, tvrdí, že „Hradní kruhy“ (a především Edvard Beneš) Hodžovi tuto epizodu a jeho stálou ambici ovlivňovat zahraniční politiku nikdy nezapomněly. Když se později Milan Hodža stal premiérem a ministrem zahraničí, nemohl se spolehnout na jejich podporu a spíše naopak musel čelit mnoha překážkám z jejich strany.

¹⁶ Kárník, Z.: České země v éře První republiky. Díl první, Praha 2000, s. 390.

3.2. Okolnosti Hodžova nástupu do premiérské funkce

Na podzim 1935 už naplno hořel boj o obsazení prezidentského úřadu po Tomáši Garrigueu Masarykovi, který se s Edvardem Benešem a dalšími spolupracovníky dohodl na abdikaci a provedení důstojné prezidentské volby Beneše prezidentem. Ještě předtím však proběhly velké rošády v agrární straně, které Milana Hodžu vynesly do premiérské funkce.

20. října 1935 zemřel předseda Poslanecké sněmovny, agrárník Bohumír Bradáč. Na jeho místo byl po dohodě vedení strany jmenován Jan Malypetr, který tak opustil křeslo předsedy vlády. Sám si tímto krokem chtěl připravit pozici na svou kandidaturu do prezidentského úřadu. V agrární straně však s touto myšlenkou neuspěl a zůstal mimo hlavní centra politického rozhodování.

Agrárníci se nakonec dohodli, že Masarykovi předloží k jmenování premiérem Milana Hodžu. Považovali to za vnitrostranický akt, který není potřeba projednávat s koaličními partnery – sociálními demokraty, národními socialisty, lidovci, živnostníky a menšími německými stranami. Zvláště socialistické strany to však považovaly za projev arogance největší vládní strany a uvnitř koalice byla cítit krize, která naznačovala napětí před prezidentskou volbou.

Radikální křídlo agrárníků v čele s Josefem Vraným totiž začalo vyjednávat protibenešovskou koalici, přezdívanou jako „prosincový blok“. V ní chtělo sdružit občanské, nesocialistické strany a najít společného prezidentského kandidáta. V tom však byl největší problém. Nakonec byl jako kandidát vybrán botanik a bývalý rektor Univerzity Karlovy Bohumil Němec, nepřiliš výrazná osobnost bez významnějších politických zkušeností.

Milan Hodža byl v obtížné situaci. Masarykovi slíbil, že Benešova volba proběhne bez problémů, část jeho vlády stála pevně za Benešem, ale významná frakce jeho strany prosazovala Němce. Hodža nejspíš očekával, že se „prosincový blok“ nepodaří sestavit, Vraný a jeho spolupracovníci neuspěli ani u lidovců, ani u l'ud'áků, ani u SdP. Pro Beneše se nakonec rozhodli dokonce i komunisté, takže se protibenešovská koalice rozpadla a kandidatura Němce byla odvolána. Tak se Milan Hodža stal jedním z těch, kdo pomohli splnit přání Tomáše G. Masaryka a prosadili jednoznačnou volbou díky drtivé většině hlasů v prvním kole do prezidentského úřadu Edvarda Beneše. Muže, se kterým byl Hodža v permanentním politickém sporu od poloviny 20. let až do své smrti v roce 1944.

3.2.1. Nejen premiérem, ale i ministrem zahraničí

Poslední otázkou, kterou bylo nutno vyřešit, bylo obsazení ministerstva zahraničí po odchodu ministra Edvarda Beneše na Hrad. Beneš navrhoval svého prvního náměstka Kamila Kroftu. Agrárníci zase prosazovali velvyslance v Paříži Štefana Osuského. Hodža zařídil kompromis, když se ujal spravování ministerstva sám z pozice předsedy vlády. Doufal, že by to mohlo být dlouhodobější řešení, protože chtěl realizovat svůj dlouholetý plán podunajské federace. Po prezidentské volbě tedy Milan Hodža obrátil svou pozornost k zahraniční politice, ke které se mu díky svým dvěma funkcím naskytl manévrovací prostor. Beneš mu nechal volné ruce, očekával totiž Hodžův brzký neúspěch a zachování dosavadní zahraniční linie, která se v bezpečnostní strategii upínala téměř bezvýhradně k Francii, kde měl Beneš četné kontakty.

Francie byla také patronem *Malé dohody*, organizace, která spojovala Československo, Rumunsko a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (v roce 1935 již Jugoslávii). Název byl odvozen od takzvané „velké“ Dohody, tedy vítězné koalice z první světové války, která byla jediným tvůrcem meziválečného „versailleského“ uspořádání. Dominovala jí Francie a Velká Británie. Další vítězové první světové války, Itálie a Rusko (respektive Sovětský svaz) buď nebyli na mírovou konferenci ve Versailles vůbec pozváni, nebo na jejich názor nebyl brán ohled. V této době se ale Francie a Velká Británie plně ponořily do tzv. politiky appeasementu, neboli zahraniční politiky, jejíž podstatou je částečné uspokojování požadavků druhé strany (tedy v tomto případě ústupky nacistickému Německu), zdůvodněné snahou zachovat mír a pokojný vývoj. Smluvně bylo Československo svázáno také se Sovětským svazem, který svou případnou vojenskou pomoc podmiňoval účastí Francie.¹⁷

¹⁷ Podrobná bibliografie k zahraniční politice první Československé republiky viz kapitola Jindřicha Dejmka in Harna, J.: *Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii*, Praha 1998.

4. Teorie a praxe středoevropské federace

Když se Milan Hodža ujímal těsně před Vánoci 1935 správy ministerstva zahraničí, bylo zřejmé, že se v jejím průběhu (který nebyl politickými dohodami časově omezen) pokusí především zahájit realizaci svých vizí o hospodářské a politické spolupráci středoevropských států.¹⁸

4.1. Ekonomické aspekty Hodžova plánu

Klíčem k řešení ekonomické situace střední Evropy byla pro Milana Hodžu likvidace obchodních bariér zdejších zemědělských států. Šlo mu především o to, aby zemědělské produkty podunajských zemí (šlo především o malodohodové partnery Rumunsko a Jugoslávii, ale také Rakousko a Maďarsko) byly distribuovány na trhy západní Evropy, která by o tento objem výrobků snížila dovoz ze zámoří. Počítal tak se zvýšením kupní síly podunajských agrárních států, což by bylo mimo jiné výhodné i pro československý průmysl.¹⁹

Pro odbyt zemědělských výrobků navrhl zřídit ústřední agrární kancelář ve Vídni, „jež by pečovala o to, aby vzájemné vyrovnávání přebytků a schodků zemědělských produktů mezi státy střední Evropy a západní Evropou bylo usnadňováno pomocí určitých regionálních výhod.“²⁰

Prvním krokem k ekonomické spolupráci měla být dohoda mezi zeměmi Malé dohody a Římských protokolů. Šlo o Rakousko, Maďarsko a lídra celého uskupení Itálie. Tyto země spojovala nespokojenost s versailleským mírovým uspořádáním. Naopak země Malé dohody (Rumunsko, Jugoslávie, Československo) byly spojeny společnou snahou zabránit revizi poválečného určení hranic (především ze strany Maďarska). Hodža pro realizaci dohody navrhl, aby se zúčastněné státy zavázaly, že nesníží dosavadní celní výhody a objem dovezených produktů, že nezvýší celní sazby a etapově budou zmírňovat povolovací a devizový režim.²¹

Stoupenci a propagátoři Hodžova plánu měli vizi, že jeho dovršením může být stomilionový regionální středoevropský celek „organizovaný hospodářsko a obchodně politicky na základě preferenčních cel“, který si zajistí „výhody velkých spojených závodů,

¹⁸ Dejmek, J.: Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech (1935-1938). In: Pekník, M. a kol.: Milan Hodža: štátník a politik, Bratislava 2002, s. 245.

¹⁹ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 349.

²⁰ Schuster, V.: Nynější stav hospodářského problému podunajského, Praha 1936, s. 12.

²¹ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 349.

výhody obdobné bloku britskému a americkému, aby nová střední Evropa, hospodářsky již nerozdělená v osamocené celky, mohla vystupovat vůči západní Evropě s celou vahou konzumentskou, hospodářskou a politickou...²²

4.2. Politické aspekty Hodžova plánu

Hodžova představa střeoevropské federace měla kromě ekonomické stránky pochopitelně také stránku politickou. Možnost dohody zamýšleného bloku s Německem se premiérovi jevila důležitou například i pro zeslabení významu československo-sovětské smlouvy, která byla uzavřena právě v roce 1935 především z iniciativy tehdejšího ministra zahraničí a pozdějšího prezidenta Edvarda Beneše.

Milan Hodža se totiž netajil tím, že by se před nacistickým nebezpečím jen nerad nechal zachraňovat „Ruskem“. Dodejme, že na konci roku 1935, několik měsíců před Hitlerovým vypovězením Locarnské smlouvy a obsazením demilitarizovaného pásma v Porýní, se ještě hrozba případné německé agrese nezdála být tak akutní. Německo v Locarnské smlouvě garantovalo své západní hranice (podepsalo garanční smlouvu s Francií a Belgií), avšak podobnou garanci odmítlo pro východní sousedy (Polsko a Československo) a přistoupilo jen na arbitrážní smlouvy (nebyly zahrnuty do locarnských dohod podepsaných 1. prosince 1925 v Londýně). ČSR se i přesto stala jedním ze signatářů Locarnské dohody. „Ruskem“ pak Hodža nemyslel pouze aktuální sovětský bolševický režim, ale dlouhodobý geopolitický element, před jehož možnou expanzí ve svých konceptech varoval.

4.2.1. Staronová snaha o spolupráci s Římským paktem

První etapu politické spolupráce chtěl Hodža zaměřit uvedeným směrem – na zúžení kontaktů mezi Malou dohodou a střeoevropskými členy Římského paktu (Rakouskem a Maďarskem). To nebyla myšlenka nijak nová, což dobře věděl zkušený praktik Edvard Beneš, který tušil, že Hodža nemá naději na úspěch. Už v polovině dvacátých let 20. století (v mnohem příznivější mezinárodní situaci bez sílicího nacistického souseda) se československá diplomacie vedená Benešem neúspěšně pokoušela najít ekonomické a politické vazby s Rakouskem, Maďarskem a Itálií. Už od té doby se datuje „československo-italské soupeření o Rakousko“ (tento termín jsem si vypůjčil z názvu článku historika Ondřeje Housky v Českém časopise historickém) a nevraživost italského

²² Mareček, K.: Šťastnější střední Evropa v Hodžově plánu, Praha 1938, s. 21.

fašistického premiéra Benita Mussoliniho k československé diplomacii a především k Benešovi.

Ty se ještě prohloubily na podzim roku 1935. Bez vyhlášení války začala 3. října 1935 italská agrese v africké Habeši. Jednalo se o porušení paktu Společnosti národů, jejímž byla Itálie členem. Plenární zasedání členských zemí Společnosti národů v Ženevě schválilo embargo na prodej zbraní a poskytování půjček Itálii. Hlavní strategické suroviny jako nafta a další materiály byly embarga ušetřeny. Odmítnutí Německa, Rakouska a Maďarska účastnit se sankcí a neochota Anglie a Francie při jejich uplatnění v praxi vytvořily pro Itálii příznivé podmínky. Pro sankce na naftu hlasovalo devět zemí včetně Československa. Jednání o sankcích navíc svolal a řídil tehdejší předsedající pléna, ministr zahraničí ČSR Edvard Beneš. To vše způsobilo, že v Mussoliniho očích bylo Československo jedním z hlavních nepřátel.

Beneš tehdy (stejně jako později Milan Hodža) hledal podporu také v ještě ne tolik znepráteleném Berlíně. Německo Benešovi ale místo akceptace československých návrhů preferovalo celní unii s ČSR a Rakouskem. Na to ale šéf československé diplomacie nepřistoupil.

4.3. Hodžovo „sondážní kolečko“ po Evropě²³

O první sondáž se Hodža pokusil v lednu 1936 v rozhovoru s rakouským kancléřem Schuschniggem. Diskuse však přinesla jen málo konkrétnějších rozhodnutí. Nejdůležitějším z nich byla pro Hodžu kancléřova nabídka být prostředníkem jednání mezi Československem a Maďarskem. Schuschniggova pozice v Římském bloku však byla pozicí „třetího vzadu“. Hlas Rakouska pro hospodářskou kooperaci Římských protokolů s Malou dohodou zůstal hlasem přehlíženého outsidera.

Ve svých sondážích Hodža pokračoval během pobytu v Paříži v únoru 1936. Po návratu do Prahy pak prohlašoval, že dostal souhlas k jednání o hospodářské a celní unii ve střední Evropě za předpokladu sblížení hospodářských systémů Malé dohody a Římského paktu. Jak mu v jeho úsilí pomůže hlavní evropský partner Československa Francie, o tom premiér mlčel.

Britské stanovisko k Hodžovu plánu nevyznívalo negativně, ale londýnští diplomaté dávali najevo, že upřednostňují okamžité zapojení Německa do jednání o nové úpravě středoevropského prostoru. Nejednoznačně však byla Hodžova iniciativa přijata

²³ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 349-351.

v samotném Československu. Především představitelé Hradu, hlavně sám prezident Beneš, sledovali premiérovo počínání se značnou nedůvěrou. Jednak pro Hodžovy osobní ambice, ale také kvůli možnému zmenšení významu a zhoršení postavení Malé dohody.

Hodža se však nevzdával a odjel jednat do Bělehradu. Z Jugoslávie si však odvezl pouze slib, že tamní činitelé jeho plán prostudují. Faktická hlava jugoslávského království, princ Pavel, však hned po Hodžově odjezdu uklidňovala nacistickou vládu v Berlíně, že návštěva československého premiéra neměla velký význam. Princ Pavel Karađorđević vykonával regentskou vládu za následníka trůnu, svého synovce Petra II. Karađorđeviče, kterému v roce 1936 bylo pouhých třináct let. Po nabytí plnoletosti se měl Petr II. ujmout vlády. To se však nikdy nestalo, protože Jugoslávské království se pod vlivem začátku 2. světové války rozpadlo. V roce 1936 se již hospodářská a politická orientace malodohodových partnerů navíc značně rozcházela. Německo investovalo do jugoslávské ekonomiky značnou část svého kapitálu a budovalo si pozici také v Rumunsku. U těchto zemí proto Milan Hodža kladnou odezvu na svůj plán najít nemohl.

Maďarsko, přestože bylo obchodně odkázáno na podunajskou oblast, projekt již předem odmítlo. Hodžův plán považovalo za pokus posílit postavení Československa, což bylo pro Budapešť nepřipustné. Se záporným ohlasem se Hodža setkal i v Mussoliniho fašistické Itálii, i když si tu několika diplomatickými misemi pokoušel zajistit alespoň toleranci svých sondáží. Stanovisko iniciátora a ochránce Římského paktu přitom bylo zásadní. Mussolini, jehož hlavní pozornost poutala válečná situace v Habeši a obava z rozšíření protiitalských sankcí na půdě Společnosti národů, odpověděl na Hodžovu aktivitu zákazem samostatných politických jednání zemí Římských protokolů.

4.4. Německá intervence proti Hodžově aktivitě²⁴

V Berlíně vzbudily Hodžovy sondáže doprovázené schůzkou Hospodářské rady Malé dohody mimořádný rozruch. Jednalo se o sedmé zasedání Hospodářské rady, které proběhlo od 26. února do 3. března 1936 v Praze (institut Hospodářské rady byl vtělen do Organizačního paktu Malé dohody, schválené 16. února 1933 z iniciativy Edvarda Beneše; rada se v následujících pěti letech sešla desetkrát, výsledky jejích jednání však byly velmi rozpačité). Na německá velvyslanectví ve střední a jihovýchodní Evropě se rozběhly naléhavé telegramy žádající zakročit u tamějších vlád proti jednáním bez účasti Německa a

²⁴ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 350-351.

vyhrožující hospodářskými sankcemi každému, kdo toto berlínské stanovisko nebude respektovat.

Hysterické volání nacistického Německa bylo vyslyšeno téměř všude, kde to berlínská diplomacie zamýšlela. I v Beckově²⁵ Polsku. Severní soused Československa v Hodžově koncepci viděl ohrožení snah o posílení vlastního mezinárodního postavení, které pod heslem „miedzymorze“ směřovaly k vytvoření bloku států od Baltu k Černému moři vedenému právě Polskem.

Německý zásah proti Hodžově aktivitě měl značný ohlas. Nacističtí pohlaváři v Berlíně mohli být klidní, jenže nebyli. Německá diplomacie se již nikdy nedokázala zbavit podezřívavosti a nedůvěry k Hodžovým středoevropským úvahám a projektům. A to ani poté, co byl 29. února 1936 Milan Hodža (v duchu starších dohod) vystřídán v úřadu ministra zahraničí Benešovým favoritem a dlouholetým prvním náměstkem ministra Kamilem Kroftou. Hodža zůstal předsedou vlády, ale své sondáže na čas zastavil.

Již za několik dní, 7. března 1936, Hitler pomyslně roztrhal locarnské smlouvy a nechal obsadit demilitarizované Porýní (strategicky důležité bezpečnostní pásmo na hranicích s Francií, ve kterém se podle Versailleských smluv nesměly pohybovat žádné německé vojenské jednotky, nesměly zde být umístěny německé vojenské základny ani bojová technika). To znamenalo pád jednoho z pilířů evropské bezpečnosti, a také značné zhoršení mezinárodního postavení Československa. Hodža se ovšem prosazování svého záměru, který formálně posvětilo také zmíněné zasedání Hospodářské rady Malé dohody, nevzdával.²⁶

4.5. Revize Hodžova plánu číslo jedna²⁷

Své sondáže československý premiér zastavil skutečně jen na čas. Chtěl pro ně lépe připravit půdu, a to nejdříve v Německu. 13. července 1936 přijel inkognito do Vídně, aby nejen zjistil naděje na spolupráci s Rakouskem po čerstvém uzavření německo-rakouské dohody, ale aby dal Berlínu najevo připravenost ke zlepšení československo-německých vztahů. Německá diplomacie ale projevila chladný nezájem.

²⁵ Józef Beck byl jedním z klíčových mužů takzvaného „sanačního režimu“ v Polsku. Sanace je hovorové označení vládnoucího tábora stoupenců Józefa Piłsudského (v polštině piłsudczycy, piłsudčici) v letech 1926-1939. Po smrti Piłsudského to byl právě ministr zahraničí Beck, který nejvýrazněji reprezentoval politiku polského státu. Věřil ve spolupráci s Německem a prosazoval silně protičeskoslovenské zahraničněpolitické postoje.

²⁶ Dejmek, J.: Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech (1935-1938). In: Pekník, M. a kol.: Milan Hodža: štátník a politik, Bratislava 2002, s. 250.

²⁷ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 351-352.

Hodža však přesto v sondážích pokračoval. Jeho naděje se upjaly znovu rakouským směrem – nepřestával doufat, že tu najde porozumění pro své středoevropské kombinace. 21. října 1936 se v Praze sešel se Schuschniggovým důvěrníkem Wildnerem a vyslancem Markem, aby jim opakoval hlavní zásady svého plánu. Nemínil se jím stavět proti Německu, ujišťoval přitom, protože bez něho nelze „dělat“ středoevropskou politiku. Upozornil však, že Československu se bilaterální dohoda mezi Rakouskem a Německem bez zasazení do širšího konceptu uspořádání střední Evropy nelíbí.

Na zasedání Stálé rady Malé dohody v září 1936 (Stálá rada Malé dohody měla koordinovat zahraniční politiku zúčastněných zemí; stejně jako Hospodářská rada byla vtělena do Organizačního paktu Malé dohody, schváleného 16. února 1933 z iniciativy Edvarda Beneše) dosáhl Milan Hodža slibu, že Hospodářská rada Malé dohody se bude podrobněji zabývat založením průmyslové a finanční centrály pro podunajskou oblast. V prosinci 1936 se tento slib změnil ve formální souhlas, který však neznamenal škrt přes nedůvěru malodohodových partnerů v reálnost Hodžova projektu.

Na jeho konto totiž zatím přibyl další neúspěch: listopadová porada Římského bloku se znovu negativně postavila k Hodžovým sondážím. Jen Schuschnigg se tu nesměle pokoušel zdůvodňovat potřebu intenzivnějších hospodářských vztahů s ČSR, příliš však nepochodil. Postoj maďarských představitelů určovala hlavně naděje na uskutečnění předpovědi (rozšiřované tehdy zvláště Göringem), že Československo do dvou až tří let zmizí z mapy Evropy. Italský ministr zahraničí Ciano tento názor plně sdílel. O dlouhodobé nevráživosti italské fašistické vlády k Československu jsem se podrobněji rozepsal v kapitole 4.2.1. Tento postoj italské diplomacie k Hodžovým návrhům byl logickým vyústěním této nesnášenlivosti.

Ani potom se ještě Milan Hodža nevzdal, jen hledal nové cesty, jak si zajistit vlídnější přijetí svých pokusů v Berlíně a v Římě. V březnu 1937 se znovu setkal se Schuschniggem, který už začínal být rozčarován a dezorientován tím, že mu dohoda s Německem nepřinesla kýžený *modus vivendi* s rakouskými nacisty.

Před schůzkou s rakouským kancléřem si Hodža pozval německého vyslance Eisenlohra, aby mu vyložil svůj názor na středoevropskou situaci a na možnost oteplení vztahů s Berlínem. Ve zprávě šéfovi německé diplomacie Konstantinu von Neurathovi (pozdějšímu prvnímu říšskému protektorovi nad Čechami a Moravou) pak vyslanec současný Hodžův projekt označil „jako skromnější než loňský fantastický plán vytvořit hospodářský spolek od Baltu ke Středozeří s oporou západních velmocí,“ nicméně jako „ještě dostatečně ctižádostivý“.

Podle Eisenlohrovy interpretace zamýšlel Hodža „ekonomickou spoluprací s Maďarskem, jehož revizionismus pokládá nyní spíše za teoretický“ překonat československo-maďarské napětí a „kromě malodohodových zemí a Rakouska zahrnout do svého plánu také Bulharsko, pro tyto myšlenky získat Itálii a především Německo a zajistit si jejich spoluúčast a podporu“.

Touto cestou by, podle Hodži, bylo možno dosáhnout úpravy vztahů mezi Prahou a Berlínem. Úzká ekonomická vazba mezi Československem a Německem měla být zárukou zájmu Berlína na existenci československého státu. Ani tentokrát si ale Hodža příznivější ohlas německého ministerstva zahraničí nezískal. Naopak, jeho nové setkání se Schuschniggem tu vyvolalo ostrý nesouhlas i už tradiční nervozitu.

Byl to ale znovu zbytečný berlínský alarm. Československý premiér si totiž od Schuschniggova prostřednictvím marně sliboval urovnání cesty do Říma. Rakouský kancléř se ze své poslední schůzky s Mussolinim 22. dubna 1937 vrátil zcela s prázdnou.

4.6. Revize Hodžova plánu číslo dvě²⁸

Hodža se proto rozhodl k poslední zásadnější korektuře svého rámcového projektu: vyjádřil ochotu přizvat hned k první etapě jednání o ekonomické spolupráci ve střední Evropě jak Itálii, tak Německo.

S touto myšlenkou vystoupil na bukurešťském summitu premiérů malodohodových vlád 17. června 1937. Hovořil zde nejen o potřebě detailnějšího propracování návrhu na hospodářské sblížení Malé dohody, Rakouska, Maďarska a Bulharska, ale také dohodl, že návrh nového uspořádání střední Evropy předloží Itálii. Hospodářské postavení obou těchto států by v nové koncepci střední Evropy nebylo nijak oslabeno. Byl by jim vyhrazen spravedlivý podíl na středoevropském obchodu.

V Berlíně i v Římě však už měli své vlastní představy o mapě nové střední Evropy. Na ní buď Československo úplně chybělo, nebo bylo živořícím okleštěným zbytkem někdejší ambiciózní republiky. Proto když se ministr zahraničí Krofta a po něm sám premiér Hodža obrátili jménem celé Malé dohody na italského vyslance Facendise s dotazem, zda by se Itálie nechtěla zúčastnit ekonomické spolupráce podunajských států a zda by k propracování Hodžou navrhovaného projektu neposlala do Prahy odborníka, zůstalo italské ministerstvo zahraničí hluché. Podobně dopadla i žádost adresovaná do Berlína.

²⁸ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 352-353.

Hodžovy vyhlídky nezlepšila ani snaha otevřít si cestu ke spolupráci s Německem pomocí dohody se Sudetendeutsche Partei (SdP). Jejím předáka Konrada Henleina Milan Hodža požádal na první informativní schůzce konané 16. září 1937, aby podporoval jeho středoevropský plán, protože blok, který jeho realizací vznikne, by mohl být vhodným partnerem Německa. V opačném případě by mohlo být podle Hodži Československo Německem pohlceno. Ani ve vedení SdP ani v Berlíně na tuto část Hodžových argumentů nereagovali.

Naopak. Hodžova další schůzka s kancléřem Schuschniggem 27. září 1937 v Badenu vzbudila nervozitu nejen na německém ministerstvu zahraničí, ale i u Hitlera. Stále přeceňované kontakty mezi Vídní a Prahou, v nichž byl viděn i základ československo-rakousko-maďarského trojúhelníku, budovaného navíc eventuálně na bázi habsburské restaurace (alespoň tak si situaci vykládali v Německu), vedly Hitlera dokonce k rozhodnutí spíšíť německý úder do střední Evropy.

Vzrůstající hegemoniální nápor Berlína do podunajského prostoru vedl Hodžu v lednu 1938 ještě k myšlence podvázat jej vyřazením jeho ekonomického nástroje, který představovalo využívání a zneužívání clearingového obchodu se zeměmi jihovýchodní Evropy. Clearingové bilaterální dohody mezi státy zaznamenaly největší rozmach v první polovině dvacátých let. Souviselo to s nedostatkem volných finančních prostředků. Státy si navzájem kompenzovaly pohledávky bez nutnosti faktického převádění peněžních prostředků. Dohody se vztahovaly na určitý okruh zboží, mohly být i vícestranné. Nejrozšířenější byla dvoustranná dohoda mezi bankami o vzájemném zúčtování. Ke skutečnému převodu peněžních prostředků docházelo jen při značné nevyrovnanosti dodávek z jedné strany. Šlo o takzvaný mezní úvěr (tedy do jaké míry, o kolik, lze překročit pohledávky vůči závazkům). V jeho mezích nebylo nutno provádět vyrovnání; to se provádělo při překročení takzvané clearingové špičky, a to ve formě cenných komodit či volně směnitelných měn.²⁹

Milan Hodža vypracoval návrh, podle něhož měla Banka pro mezinárodní platy poskytnout za vklad postiženým zemím částky odpovídající jejich zamrzlému clearingovému přebytku vůči Německu. Sliboval si od toho, že tyto státy budou napříště v obchodu s Berlínem sledovat důslednou reciprocitu a že se do střední Evropy vrátí potřebná rovnováha.

²⁹ Viz Jančík, D.: Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936-1939, Praha 1999.

Náčrt odeslal soukromě francouzskému ministru zahraničí Delbosovi. Jeho odpověď tlumočil 2. února 1938 vyslanec de Lacroix. Vyznívala vcelku příznivě. Delbos ve věci likvidace takzvaných clearingových špiček předběžně jednal i v Londýně, kde obdobně intervenoval sám Hodža.

Přesto si ale francouzská strana ponechávala jisté výhrady: Hodžova myšlenka by se prý dala nejlépe uskutečnit bilaterálními obchodními smlouvami, přestože by tyto smlouvy byly prakticky stejné. Aby sledovaná politika, tedy vymanění podunajských států z vlivu Německa, dosáhla svého cíle, bylo by podle Francie nevyhnutelné, aby tyto státy mohly své výrobky prodávat i do jiných zemí. Zda by byla sama Francie ochotna zvýšit dovoz z podunajské oblasti, to vyslanec de Lacroix nevěděl. Zato jménem své vlády vyslovil ochotu poslat do Prahy odborníka k dalším konzultacím.

Politický vývoj však znemožnil nejen jakékoli porady o Hodžově návrhu, ale udělal i tečku za všemi dosavadními úvahami o „nové“ střední Evropě.

4.7. Konec nadějí na „novou“ střední Evropu

Po schůzce kancléře Schuschnigga s Hitlerem 12. února 1938 na Berchtesgadenu kulminovalo napětí mezi Berlínem a Vídní. Hodža proto 28. února požádal vyslance v Rakousku Künzla-Jizerského, aby mu na příští den sjednal schůzku se Schuschniggem poblíž hranic. Kancléř ji však odmítl. Hodžovi vzkázal, že „pokládá za účelné nezavdat svým jednáním podnět k senzacím a smyšlenkám novinářů“. Zároveň československého premiéra ujistil, že je „odhodlán zasáhnout pevnou rukou proti všem rušitelům“ v Rakousku.

Jenže nezasáhl. A nacistům se 12. března 1938 podařilo takzvaným „anšlusem“ přeměnit rakouský stát ve svou „Ostmarku“. Mapa střední Evropy se radikálně změnila. Už nemohla být výchozím podkladem Hodžových středoevropských kombinací.³⁰ Anšlus Rakouska fakticky znamenal konec jakýchkoliv reálných snah o reorganizaci střední Evropy za cílem její emancipace.

Když 28. března 1938 Milan Hodža v rozhlasovém projevu analyzoval domácí i mezinárodní situaci, ohlašoval, že každá menšinová úprava v republice bude spočívat na pevných předpokladech, „jimiž jsou naše státnost, naše ústava a žádné odnárodňování...“³¹

³⁰ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 353.

³¹ Dejmek, J.: Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech (1935-1938). In: Pekník, M. a kol.: Milan Hodža: štátník a politik, Bratislava 2002, s. 255.

V témže projevu ovšem také překvapivě pozitivně ocenil i parlamentní prohlášení britského premiéra Nevilla Chamberlaina z 24. března, který v něm přitom nejen odmítl potvrdit přímý zájem Velké Británie na další existenci Československa, ale navíc již naznačoval ochotu své vlády poskytnout „jakoukoliv pomoc... jakýmikoliv prostředky... k řešení všech otázek, které by mohly způsobit nesnáze mezi německou a československou vládou.“

Ani politicky zkušený Milan Hodža nemohl tehdy tušit, kam tato pomoc „jakýmikoliv prostředky“ bude směřovat a do čeho vyústí. A přece se právě on, odhodlaný původně „v ničem se neukvapovat“, vedle prezidenta republiky Edvarda Beneše, již velmi záhy přesvědčil o charakteru této „pomoci“ v podobě stále se stupňujícího nátlaku ohledně dalších a dalších ústupků s Berlínem těsně propojené SdP...

Tento nátlak vyústil po červencové misi britského „nezávislého prostředníka“ lorda Runcimana až do známého anglo-francouzského plánu z 19. září 1938 na odstoupení československých pohraničních území Německu. Zástupci obou vlád se shodli na tom, že za dané situace jsou možná jen dvě řešení: odstoupení pohraničí nebo válečný konflikt. V jeho případě by podle nich stejně nebylo možné poskytnout ČSR účinnou ochranu, a proto je nutné, aby odstoupila Hitlerovi všechna území s více jak 50 % německých obyvatel. Zbytek republiky měl být neutralizován a měly mu být poskytnuty mezinárodní garance. Jeho přijetí si Londýn a Paříž vynutily faktickým vydíráním o dva dny později.

Československá vláda a prezident ještě téhož dne kapitulovali a ultimátum přijali. Hlava státu Beneš i proto, že soudil, že po přijetí pomoci pouze od Sovětského svazu by svět uvěřil německé propagandě o ČSR „jako nástroji bolševizace střední Evropy“. Západ „by se obrátil hned proti nám“ a k Německu by se při útoku přidalo Polsko i Maďarsko. Vládly rovněž logické obavy, že vstup Rudé armády na území ČSR by vedl k sovětizaci státu.

Jedním z důsledků přijetí ultimáta byl i pád Hodžovy vlády. 22. září 1938 proběhly v Praze mohutné demonstrace pobouřeného obyvatelstva. Poslední vláda Milana Hodži podala demisi a ještě tentýž den večer prezident Edvard Beneš jmenoval nový úřednický kabinet vedený generálem Janem Syrovým. Tento den byl koncem Hodžovy politické dráhy na československé scéně, ač ne konec jeho přemýšlení o osudech střední Evropy a jejích obyvatel.³²

³² Dejmek, J.: Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech (1935-1938). In: Pekník, M. a kol.: Milan Hodža: štátník a politik, Bratislava 2002, s. 256.

Když britský premiér Chamberlain téhož dne oznámil v Godesbergu československý souhlas s předchozí dohodou, Hitler prohlásil, že už to nestačí. Žádal ještě rozsáhlejší zábor českého území, a to okamžitě, když už dříve podpořil také územní nároky Maďarska a Polska vůči ČSR. Zdrcený Chamberlain musel konstatovat, že za takových okolností se jeví jeho další prostředkování jako bezpředmětné. 23. září předali britský velvyslanec Newton a jeho francouzský kolega de Lacroix v Praze informaci: „Britská a francouzská vláda nemohou nadále nést odpovědnost, aby radili Československu nemobilizovat“.³³

A Československo skutečně mobilizovalo, i když nakonec zbytečně. Za týden se v Mnichově sešli nejvyšší představitelé Německa, Itálie, Velké Británie a Francie. Dohodli se na tom, že Československo Německu odevzdá pohraniční území. Prezident Beneš spolu s vládou generála Surového se rozhodli mnichovskému diktátu podřídit.

4.8. Hodžův ústup z vrcholu³⁴

Po uzavření Mnichovské dohody expremiér Milan Hodža emigroval do Švýcarska a potom do Francie. Politicky znovu vystoupil po vypuknutí druhé světové války. Byl jedním z autorů memoranda z října 1939 o postavení Slovenska v budoucí (obnovené) Československé republice, v němž navázal na svou koncepci neuskutečněného řešení slovenské otázky z léta 1938, která představovala svéráznou kombinaci federativních, autonomistických a samosprávných prvků.³⁵ Distancoval se od ideje čechoslovakismu a to v tomto období znamenalo konečnou roztržku s Edvardem Benešem.

Když Hodža nebyl na podzim 1939 přijat za člena Československého národního výboru, založil v listopadu 1939 v Paříži opoziční Slovenskou národní radu, která se brzy sloučila s Českou národní radou a spolu se staly nástrojem nátlaku na Beneše a Československý národní výbor. V roce 1940 se Hodža stal místopředsedou Československé státní rady v Londýně, ale již následující rok se rozhodl k emigraci do USA. Působil mezi tamějšími krajany a současně pokračoval v rozpracovávání projektu Svazu středoevropských národů, opírajícího se o předpokládaný poválečný vliv USA v tomto regionu.

³³ Klimek, A.; Kubů, E.: Československá zahraniční politika 1918-1938, Praha 1999, s. 89.

³⁴ Kolář, F. (ed.) a kol.: Politická elita meziválečného Československa, Praha 1998, s. 96.

³⁵ Bystrický, V.: Milan Hodža a česko-slovenské vztahy koncem 30. rokov. In: Pekník, M. a kol.: Milan Hodža: štátnik a politik, Bratislava 2002, s. 271-284.

V roce 1942 vydal knihu *Federation in Central Europe, Reflections and Reminiscences*.³⁶ Teoretizoval v ní o stamiliónovém Svazu, který bude moci jednotně vystupovat vůči velmocím. Určil i organizační podobu tohoto Svazu. V jeho čele měl být prezident volený na rok ministerskými předsedy svazových zemí a svazovým kongresem. Kongres měl zase vzniknout z národních parlamentů. Prezident měl mít právo jmenovat svazového kancléře, vládu a generální štáb.

Přesto, že Hodža poznal potřebu „integračních“ tendencí moderních společností, nebyl ve čtyřicátých letech jeho projekt již ničím jiným než pouhým teoretizováním. Průběh druhé světové války i očekávané sociálně politické změny, které válka musela do střední Evropy přinést, Hodžovu koncepci předem diskvalifikovaly. Vize středoevropské federace s těmito změnami nejen nepočítala, ale snažila se jim zabránit. Její autor se už neměl dožít poznání nereálnosti svého projektu. Zemřel v Clearwateru na Floridě v USA 27. června 1944.³⁷

Pohřben byl s oficiálními poctami na hřbitově v Chicagu. Po 58 letech, v červnu 2002, však byly jeho ostatky slavnostně převezeny na Slovensko a znovu s poctami za účasti vysokých představitelů (již téměř deset let samostatné) Slovenské republiky uloženy do hrobu v Martině.

³⁶ V anglickém originále vyšla v londýnském nakladatelství Jarrolds Publisher.

³⁷ Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 353.

5. Závěr

Po Hodžově smrti přinesl americký a britský tisk (společně s médii v neutrálních státech) obsáhlé nekrology, ve kterých novináři jednohlasně vyzdvihovali osobnost bývalého československého premiéra. Z dnešního pohledu je politická a diplomatická aktivita Milana Hodži složitější a nelze ji ani jednoznačně schválit, ani kompletně odmítnout. Z odstupem sedmdesáti let vypadá jeho snaha jako osamocený boj s větrnými mlýny.

Milan Hodža měl ambice přepracovat Benešův koncept zahraniční politiky první Československé republiky. Vycházel z víceméně správných předpokladů, jeho vize a koncepty překračovaly horizont jednoho volebního období. Na rozdíl od Edvarda Beneše lépe odhadl, jakou hrozbou pro středoevropské „malé národy“ je (sovětské) Rusko. Předjímal také nutnost integrace Evropy do hospodářského celku, která napomůže překonání nacionalistických, šovinistických a xenofobních tendencí.

Nedokázal ale (stejně jako většina tehdejších evropských i zámořských politiků) správně analyzovat politickou realitu Evropy v druhé polovině 30. let. V konfrontaci s mezinárodní situací byla jeho teorie nerealizovatelná, což zase správně již v roce 1935 odhadl Beneš. V Evropě prakticky nebyl nikdo, kdo by byl ochoten se na Hodžově plánu podílet (snad s výjimkou v podstatě bezmocného rakouského kancléře Schuschnigga). Jinak byli všichni proti Hodžovým návrhům. Německo ani Itálie si nepřály posílení spojení států v prostoru, kam plánovaly svou expanzi. Velká Británie a Francie byly svázány z dnešního pohledu absurdní politikou appeasementu a nechtěly zavdat jakoukoli příčinu hněvu nacistického Německa. Maďarsko cítilo za jakoukoli československou aktivitou nebezpečí apriori. Polsko cítilo ohrožení svých plánů na velmocenské postavení ve střední Evropě. Malodohodoví partneři Rumunsko a hlavně Jugoslávie už se postupně přesouvali do německé sféry vlivu minimálně v ekonomické oblasti a ani oni nechtěli dělat nic proti vůli Hitlera. Spolupráci se Sovětským svazem odmítal sám Hodža. A pevnou pozici neměl ani v Československu, kde jeho plán odmítaly nejen extrémistické strany jako KSČ nebo SdP, ale podporu neměl ani u prezidenta Beneše a socialistických stran.

Hodžův federalistický koncept (i když více než o koncept šlo o nástin konceptu bez reálných, prakticky uskutečnitelných obrysů) je přesto cenným příspěvkem do dějin

evropského politického myšlení. Inspirovalo se jím mnoho politiků i po Hodžově smrti a *Federace ve střední Evropě* se stala politickým návodem pro různá politická seskupení.³⁸

Hodžova myšlenka, že „svobodu a bezpečnost malých národů může zaručit jedině jejich federace“, je platná i dnes, v době celoevropské integrace. Rovněž je nadčasové jeho tvrzení, že „dobrovolné spojení suverenity a vytvoření relativně silného celku znamená bezpochyby víc než neustálé nebezpečí ztráty suverenity bez jakékoli kompenzace.“³⁹

Je dobré si Milana Hodžu, jeho osobnost, myšlení i jeho dobu, znovu připomínat. Není totiž úplně korektní, když je Hodža zjednodušeně obviňován z náklonnosti ke spolupráci s Hitlerovým Německem. Vyjednávání s nacistickým režimem německé říše bylo pro Hodžu jako premiéra středně velkého Československa nevyhnutelné, musel hledat přijatelnou formu modu vivendi s expanzivním sousedem, který ale o dohodu nestál. Byly to zoufalé pokusy v zoufalé situaci. Hodža totiž na rozdíl od Beneše nechtěl spoléhat výhradně na pomoc „appeasementové“ Francie.

Oba muži, Milan Hodža a Edvard Beneš, se mohli vzájemně obohatit svými postřehy a vyvarovat se některých chyb. Nestalo se tak z důvodu jejich vzájemných osobních i politických antipatií a neukožených ambicí obou. Ani tak by ale nejspíš nedokázali Československo vytrhnout z dusivého nacistického objetí a vyburcovat západní demokratické velmoci k včasnému zásahu. Na to měli oba příliš málo mocenských nástrojů. Jak by se situace vyvinula, kdyby Edvard Beneš v průběhu druhé světové války a po jejím skončení dal na Hodžovy obavy z příklonu k Sovětskému svazu, je už čirá spekulace. Milan Hodža se konce války nedožil a obnova jeho agrární strany byla se souhlasem staronového československého prezidenta Edvarda Beneše zakázána.

³⁸ Lukáč, P.: Stredoeurópanstvo Milana Hodžu. In: Hodža, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie, Bratislava 1997, s. 33.

³⁹ Hodža, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie, Bratislava 1997, s. 115.

6. Použité zdroje

6.1. Edice pramenů

- Beneš, E.: Cirkulární telegramy 1920-1935, Společnost Edvarda Beneše, Praha 2002.
- Dejmek, J. (ed.): Československá zahraniční politika v roce 1936. Svazek I (1. leden-31. srpen 1936), Ústav mezinárodních vztahů, Karolinum, Historický ústav AV ČR, Praha 2003.
- Dejmek, J. (ed.): Československá zahraniční politika v roce 1936. Svazek II (1. září-31. prosinec 1936), Ústav mezinárodních vztahů, Karolinum, Historický ústav AV ČR, Praha 2003.
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna
(<http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=82>)

6.2. Literatura

- Abonetti, A.: Vorgeschichte der Vereinigten Staaten von Europa, Bonn 1961.
- Archer, C.: International organizations, London 1992.
- Baňouch, H.; Fedorko, M. (eds.): Mezinárodní organizace, Brno 2000.
- Cambel, S.: Štátník a národohospodár Milan Hodža: 1878-1944, Bratislava 2001.
- Coudenhove-Kalergi, R. N. von: Pan-Evropa, Praha 1993.
- Čechurová, J.: Česká politická pravice, Praha 1999.
- Dančák, B. (ed.): Integrační pokusy ve středoevropském prostoru II., Brno 1999.
- Deák, L.: Zápas o střední Evropu 1933-1938: politicko-diplomatické vztahy, Bratislava 1986.
- Dejmek, J.: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první, Praha 2006.
- Dejmek, J.: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá, Praha 2008.
- Dejmek, J.: Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech (1935-1938). In: Moderní dějiny 7/99, Praha 1999, s. 27-45.
- Dejmek, J.: Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918-1938), Praha 2003.
- Drda, A. (ed.): Edvard Beneš a střední Evropa. Sborník přednášek a studií, Praha 1994.
- Drška, V.: Encyklopedie osobností Evropy od starověku do současnosti, Praha 1993.

- Drulák, P.: Teorie mezinárodních vztahů, Praha 2003.
- Enstahler, J. (Hrsg.): Vom Binnenmarkt zur Europäischen Union: die Gemeinschaft zwischen Zweckverband und neuer Staatlichkeit, Berlin 1995.
- Fiala, P.; Pitrová, M.: Evropská unie, Brno 2003.
- Fries, F.: Velké evropské rozpravy, Praha 1998.
- Gajanová, A.: ČSR a středoevropská politika velmocí, Praha 1997.
- Goňcová, M.: Milan Hodža a proces integrácie strednej Európy 1918-1938. In: Češi a Slováci ve střední Evropě ve 20. století. Sborník VA, řada C, Brno 1993, s.161-167.
- Had, M.; Urban, L.: Evropská společenství. První pilíř Evropské unie. Praha 1997.
- Harna, J.: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii, Praha 1998.
- Havlíček, F.: Eduard Beneš, člověk, sociolog, politik, Praha 1991.
- Hodža, M.: Články, řeči, štúdie. Sv. 4 Cesty stredo-evropskej agrárnej demokracie 1921-1931, Praha 1931.
- Hodža, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie, Bratislava 1997.
- Honajzer, J.: Vznik a rozpad vládních koalic v Československu v letech 1918-1938, Praha 1995.
- Horáková-Gašparíková, A.: Z lánského deníku 1929-1937, Praha 1997.
- Irmanová, E.: Nepokojná desetiletí 1918-1945, Praha 1988.
- Jančík, D.: Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936-1939, Praha 1999.
- Kagan, R.: Power and Weakness. In: Policy Review, No. 113, New York 2002.
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky. Díl druhý, Praha 2002.
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky. Díl první, Praha 2000.
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky. Díl třetí, Praha 2003.
- Klimek, A.: Boj o hrad 1., Praha 1996.
- Klimek, A.: Boj o hrad 2., Praha 1998.
- Klimek, A.: Velké dějiny zemí koruny české. Svazek XIII. (1918-1929), Praha-Litomyšl 2000.
- Klimek, A.: Velké dějiny zemí koruny české. Svazek XIV. (1929-1938), Praha-Litomyšl 2002.
- Klimek, A.; Kubů, E.: Československá zahraniční politika 1918-1938, Praha 1999.
- kol.: Českoslovenství, středoevropanství, evropanství, Brno 1998.
- kol.: Idea Československa a střední Evropy, Brno 1994.

- kol.: Milan Hodža a integrácia strednej Európy, Bratislava 2006.
- Kolář, F. (ed.) a kol.: Politická elita meziválečného Československa, Praha 1998.
- Kollár, K.: Milan Hodža: moderný teoretik, pragmatický politik, Bratislava 1994.
- Komenský, J. A.: Cesta světla, Praha 1992.
- Krejčí, J.: O češství a evropanství I., Ostrava 1993.
- Krejčí, J.: O češství a evropanství II., Ostrava 1995.
- Kubát, M. (ed.): Východní rozšíření Evropské unie. Východiska – stav – perspektivy. Brno 2001.
- Kuklík, J.; Němeček, J.: Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, Praha 1999.
- Kvaček, R.: Hodžův plán. In: Slovanský přehled 53, Praha 1967, s. 347-352.
- Kvaček, R.: Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933-1937, Praha 1966.
- Lukeš, I.: Československo mezi Stalinem a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu, Praha 1999.
- Luňák, P.: Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997.
- Mareček, K.: Šťastnější střední Evropa v Hodžově plánu, Praha 1938.
- Masaryk, T. G.: Nová Evropa. Stanovisko slovanské, Brno 1994.
- Masný, V.: Vzpomínky diplomata, Praha 1997.
- Mezihorák, F.: Evropanství a integrace, Olomouc 2001.
- Moravcová, D.: Československo, Německo a evropská hnutí 1929-1932, Praha 2001.
- Moravcsik, A.: The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht, Ithaca 1998.
- Olivová, V.: Československo v rozrušené Evropě, Praha 1968.
- Parsons, C.: Showing Ideas as Causes: The Origins of the European Union. In: International Organization 56, s. 47-84, New York 2000.
- Pekník, M. (ed.): Milan Hodža - štátnik a politik. Materiály z vedeckej konferencie, Bratislava 1994.
- Pekník, M. a kol.: Milan Hodža: štátnik a politik, Bratislava 2002.
- Plechanovová, B.: Úvod do mezinárodních vztahů, Praha 2003.
- Pollack, M.: International Relations Theory and European Integration. In: EUI Working Paper RSC No. 2000/55, London 2000.
- Riker, W.: Federalism: Origin, Operation, Significance, Boston 1964.
- Rosamond, B.: Theories of European Integration, London 2000.

- Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945, Bratislava 1997.
- Schuschnigg, K.: Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee, Wien 1969.
- Schuster, V.: Nynější stav hospodářského problému podunajského, Praha 1936.
- Sládek, Z.: Malá dohoda 1919-1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty, Praha 2000.
- Sørensen, G.: Stát a mezinárodní vztahy, Praha 2005.
- Tharp, P.A., Jr. (eds.): Regional international organizations. Structures and Functions, New York 1971.
- Tobolka, Z.; Žáček, V. (eds.): Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokumentů, Praha 1958.
- Veber, V.: Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti, Praha 2004.
- Wandycz, P. S.: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti, Praha 1998.
- Wiener, A.; Diez, T. (eds.): European Integration Theory, Oxford 2004.
- Zeman, Z.: Edvard Beneš. Politický životopis, Praha 2000.

6.3. Internetové zdroje

- <http://cs.wikipedia.org/wiki>
- http://is.muni.cz/th/52171/ff_m/Text_prace.txt
- <http://juristic.zcu.cz/plzen/sw/kfp/1financ.doc>
- <http://www.libri.cz/databaze/dejiny>
- <http://www.psp.cz>
- http://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_1120.html
- <http://www.vlada.gov.sk/hodza/>
- <http://zivotopisyonline.cz/konstantin-von-neurath.php>

7. Přílohy

7.1. Milan Hodža ve stenoprotokolech Národního shromáždění

7.1.1. NS RČS 1935-1938, 10. schůze, středa 6. 11. 1935

Místopředseda dr. Markovič (*zvoni*): Zahajuji 10. schůzi poslanecké sněmovny. Sněmovna je způsobilá rokovat.

Předseda vlády dr. Milan **Hodža** oznámil přípisem ze dne 5. listopadu 1935, č. j. 7862 S, že ho pan prezident republiky rozhodnutím ze stejného dne jmenoval předsedou vlády (*Potlesk.*), přičemž vyhověl žádosti předsedy vlády Jana **Malypetra** za zproštění tohoto úřadu.

Nově jmenovaný předseda vlády složil slib na ústavu dne 5. listopadu 1935 do rukou prezidenta republiky.

Tímto představuji slavné sněmovně nového pana předsedu vlády. (*Hlučný potlesk. - Výkřiky komunistických poslanců.*)⁴⁰

7.1.2. NS RČS 1935-1938, 23. schůze, čtvrtek 19. 12. 1935

Místopředseda **Langr** zahájil schůzi v 9 hod. 57 min. dopol. a konstatoval, že sněmovna je způsobilá jednati:

Sdělení předsednictva.

Změna ve vládě.

Předseda vlády sdělil přípisem ze dne 18. prosince 1935, č. j. 9328/909/35/S m. r., že pan prezident republiky přijal demisi vlády, dnes mu podanou, a jmenoval rozhodnutím ze dne 18. prosince 1935 dr. **Hodžu** předsedou vlády, pověřiv jej zároveň řízením ministerstva zahraničních věcí. Dále jmenoval pan prezident posl. dr. **Černého** ministrem vnitra, guvernéra poštovní spořitelny dr. **Trapla** ministrem financí, univ. profesora dr. **Krčmáře** ministrem školství a nár. osvěty, posl. dr. **Dérera** ministrem spravedlnosti, posl. **Najmana** ministrem průmyslu, obchodu a živností, posl. **Bechyně** ministrem železnic, posl. inž. **Dostálka** ministrem veř. prací, posl. dr. **Zadinu** ministrem zemědělství, posl. **Machníka** ministrem nár. obrany, posl. inž. **Nečase** ministrem soc. péče, posl. dr. **Czecha** ministrem veř. zdravotnictví a tělesné výchovy, posl. dr. **Frankeho** ministrem pošt a telegrafů, posl.

⁴⁰ Předsedající schůze poslanec Markovič mluvil slovensky, ve stejném jazyce byl zapsán i stenoprotokol, který jsem převedl do češtiny. Jinak ponechávám stenoprotokoly beze změny s původními zkratkami, poznámkami a zvýrazněními.

dr. **Šrámka** ministrem pro sjednocení zákonů a organizace správy a posl. dr. **Spinu** ministrem.

7.1.3. NS RČS 1935-1938, 31. schůze, čtvrtek 5. 3. 1936

Předseda **Malypetr** zahájil schůzi ve 3 hod. 17 min. odpol. a konstatoval, že sněmovna je způsobilá jednati.

Sdělení předsednictva.

Změna ve vládě.

Předseda vlády sdělil přípisem ze dne 29. února 1936, č. j. 1483/909/36/S m. r., že prezident republiky, vyhověv rozhodnutím ze dne 29. února 1936 žádosti předsedy vlády dr. **Hodži** za zproštění řízení ministerstva zahraničních věcí, jmenoval rozhodnutím z téhož dne vyslance a zplnomocněného ministra dr. **Kroftu** ministrem a pověřil jej řízením ministerstva zahraničních věcí.

7.1.4. NS RČS 1935-1938, 112. schůze, pátek 29. 10. 1937

Předseda (zvoni): Zahajuji 112. schůzi poslanecké sněmovny, prvou schůzi šestého zasedání čtvrtého volebního období.

Sdělení předsednictva.

Změny ve vládě.

Předseda vlády sdělil přípisem ze dne 21. července 1937, č. j. 6313/909 S m. r., že pan prezident republiky přijal demisi vlády a jmenoval rozhodnutím ze dne 21. července 1937 dr. **Hodžu** předsedou vlády a pány: mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra dr. Kamila **Kroftu** ministrem zahraničních věcí, posl. dr. Josefa **Černého** ministrem vnitra, posl. dr. Emila **Frankeho** ministrem školství a nár. osvěty, posl. dr. Ivana **Dérera** ministrem spravedlnosti, posl. Josefa V. **Najmana** ministrem průmyslu, obchodu a živností, posl. Rudolfa **Bechyně** ministrem železnic, posl. inž. Jana **Dostálka** ministrem veř. prací, posl. dr. Josefa **Zadinu** ministrem zemědělství, posl. Františka **Machníka** ministrem nár. obrany, posl. inž. Jaromíra **Nečase** ministrem soc. péče, posl. dr. Ludvíka **Czecha** ministrem veř. zdravotnictví a tělesné výchovy, posl. Aloise **Tučného** ministrem pošt a telegrafů, posl. dr. Jana **Šrámka** ministrem pro sjednocení zákonů a organizace správy, posl. dr. Františka **Spinu** a posl. Erwina **Zajička** ministry. Ministra dr. Emila **Frankeho** pověřil prozatímním řízením ministerstva financí.

Vzájemné zastupování ministrů.

Přípisem ze dne 2. srpna 1937, č. j. 6600/1076/S 37 m. r., že při podpisování zákonů a nařízení podle ustanovení § 1 zákona ze dne 9. dubna 1920, čís. 294 Sb. z. a n., jakož i v případě nepřítomnosti v min. radě, při vedení resortní agendy atd. zastupuje pana ministra dr. Kroftu pan předseda vlády dr. **Hodža**, ministra dr. Černého pan ministr dr. **Zadina**, ministra dr. Frankeho jako ministra školství a nár. osvěty i jako ministra pověřeného prozatímním řízením ministerstva financí pan ministr **Tučný**, (...).

7.1.5. NS RČS 1935-1938, 151. schůze, čtvrtek 17. 11. 1938

Předseda vlády sdělil:

přípisem ze dne 22. září 1938, č. j. 7325 S m. r., že prezident republiky přijal podanou mu demisi vlády, zprostil předsedu a ostatní její členy úřadů a jmenoval rozhodnutím ze dne 22. září 1938 arm. gen. Jana **Syrového** předsedou vlády a pověřil jej zároveň řízením ministerstva nár. obrany. Dále jmenováni byli předseda branného výboru tělovýchovných organizací MUDr. Stanislav **Bukovský** a primátor hlavního města Prahy dr. Petr **Zenkl** ministry. Zároveň jmenováni byli: mimořádný vyslanec a zplnomocněný ministr dr. Kamil **Krofta** ministrem zahraničních věcí, (...).

7.1.6. Výklad Milana Hodži o zahraniční politice v Poslanecké sněmovně 4. 3. 1938

Slavná sněmovno!

Vztahy mezi národy a státy prochází právě obdobím změn, kterých někdy až dramatický spád je příčinou neklidu ve veřejném mínění Evropy. Věřím, že i tentokrát jde o stav přechodný, z kterého evropské národy mohou při opravdové vůli najít východisko k trvalému zajištění míru a bezpečné rovnováhy v Evropě. Posuzuji všechny jevy v životě mezinárodním klidně pod zorným úhlem své důkladné připravenosti morální, hospodářské i branné a snažím se, abych v každém okamžiku, jak navenek, tak dovnitř, byl věrný svým povinnostem, které nám ukládá naše národní důstojnost a státní zájem.

Prosím proto slavnou sněmovnu, abych jí dnes mohl tlumočit stanovisko československé vlády k nejaktuálnějším otázkám zahraničněpolitickým. Použiji potom jiné příležitosti k výkladu o pracovním programu vlády v oboru politiky vnitřní.⁴¹

Československo vítá s radostí podnět vlády republiky Francouzské, schválený poslaneckou sněmovnou, vytrvati na cestách, které by vedly k oživení funkce Společnosti národů. (*Potlesk.*) Neboť toto ženevské fórum pracovalo pro mír s úctyhodným úsilím i v nejtěžších mezinárodních krizích.

S uspokojením konstatujeme osvědčenou životnost všech svých mezinárodních úmluv, na nichž trváme a setrváme. (*Potlesk.*) Jen s naprostým nedostatkem objektivitě anebo s neznalostí politického dění posledního půldruhá desetiletí bylo by možno tvrdit, že Malá dohoda nesplnila svého poslání. Historická a psychologická síla Malé dohody, stejně jako její hospodářské svazky, plně potvrdily očekávání, jež nejen její členové, nýbrž celá mírumilovná veřejnost Evropy kladla a klade v tento mírotvorný diplomatický organism. Ve shodě s oběma dalšími členy Malé dohody zesilujeme její výkonnost jako celku dalšími dílčími úmluvami, jejichž provádění je v plném proudu.

S pocitem vnitřního zadostiučinění a s radostným souhlasem sledovala československá veřejnost poslední projevy ministerského předsedy a ministra zahraničních věcí republiky Francouzské, jimiž potvrdili fakt, jež lze již nazvat historickým, že součinnost ušlechtilé Francie s Československou republikou osvědčuje se tím platněji, čím zřetelněji se projevují mezinárodní krize. (*Hlučný potlesk.*) Používám této příležitosti, abych jménem vlády československé zvláště zdůraznil, jak hodnotným přínosem přispěla francouzsko-československá součinnost k politice míru svou jasností a rozhodností také v posledních dobách. (*Potlesk.*) Hodnotným východiskem k mezinárodní součinnosti zůstane ono přátelské dorozumění, jež se projevilo v Praze u příležitosti pobytu pana Delbose v Československu. Úmluva republiky Francouzské se sovětským Ruskem a s Československem dobře se osvědčila jako instrument mírové politiky. (*Potlesk.*)

S pocitem zadostiučinění bere na vědomost republika Československá, stejně jako největší část veřejnosti evropské, poslední prohlášení anglického ministerského předsedy, jímž se plně ztotožňuje s projevem nedávno odstoupivšího ministra zahraničních věcí pana Edena ze dne 24. června 1937. Tento nový projev stability v politice britské říše je nepochybně jedním z nejvíce rozhodujících prvků evropského míru. (*Potlesk.*) Československu nejde o formální úmluvy ani o zvláštní dohody s Britskou říší. Jde prostě o

⁴¹ Do tohoto místa je stenografický přepis v záznamech Národního shromáždění ve slovenštině, pro pohodlí čtenáře jsem ho proto „přeložil“ do češtiny. Zbytek projevu je zapsán v češtině.

to, uznává-li se v Londýně, že uklidnění a mír ve střední Evropě je všeobecným, tedy také britským zájmem. Tato totožnost zájmů a jejich uznávání mívá pro mír často větší význam než formální pakty. Jest nesporné, že svou stabilitou a vysokými hledisky konsoliduje britská politika svou mimořádnou posici ve světě a tím že v míře velmi pozoruhodné přispívá k zajištění míru také v oblastech střední Evropy a tím k zajištění míru i pro sebe a pro vitální zájmy britského impéria. (*Potlesk.*)

Důsledné setrvávání na přátelstvích dosavadních nikterak nevylučuje, nýbrž doplňuje snahu vlády československé odkliditi překážky, které se stavějí do cesty spolupráci s některými našimi sousedy.

Rádi konstatujeme dobrý poměr k zemím v Podunají a postupující normalisaci vztahů i k těm, k nimž nebyvaly uspokojivé. Nesporně znamená tento vývoj v Evropě zřejmý pokrok. Vedoucí účast v dohodě, jež jest obsažena v Římských protokolech, Italie přirozeně podržuje v duchu rozmachu velmocenského postavení své říše. V dubnu letošního roku oslaví československá armáda dvacáté výročí zřízení svých oddílů na půdě italské, jako oslavila dne 16. prosince roku minulého výročí prvních formací československého vojska v republice Francouzské. Československá veřejnost bude vzpomínati tohoto výročí s pocty tradiční úcty a vděčnosti k Itálii, která byla prvním domovem našich legionářů. (*Hlučný potlesk.*)

Mezistátní sbližování v pánvi podunajské vyvíjí se podle zásad rovnoprávnosti, nevměšování a součinnosti. S uspokojením lze dnes konstatovat v organisování hospodářské součinnosti podunajských států všestranný pokrok. Dosud se tento pokrok jevil v dovršování sítě obchodně-politických úmluv, takže dnes tato síť je jak se stanoviska československého, tak v celé oblasti podunajské dovršena. Pokrok, o němž se chci zmíniti dnes, záleží v té skutečnosti, že je na potěšitelném postupu vývoj k uznávání výjimky z doložky o nejvyšších výhodách.

Vyjasnění vyžaduje náš vztah k Německé říši. Od půlroku vede se mezi příslušnými diplomatickými orgány říše Německé a republiky Československé výměna názorů s tím cílem, aby orgány veřejnosti, zejména žurnalistika na straně jedné i druhé vystříhaly se útočnosti a aby ve všech svých úvahách, které se mohou týkati našich vzájemných vztahů, zachovávaly onen postoj objektivity a dobré vůle, jenž je nebo má býti nejvyšší chloubou novinářství v civilizovaném světě. Tato výměna názorů měla a má příznivé výsledky, ač ještě ne tak všeobecné, jak by toho vyžadoval dobrý sousedský poměr Německé říše a našeho státu, jehož si všichni u nás bez výjimky přejeme. Že při zachování reciprocity československá vláda je odhodlána pracovati pro novinářský mír trvale a důsledně, plyne

již z té tradiční zásady československé politiky, že mezinárodní úmluvy musí být dodržovány stůj co stůj. (*Hlučný potlesk.*)

S dobrým úspěchem skončili jsme s Německem také některá jednání rázu hospodářského a nepochybujeme, že výměna názorů o dalších otázkách bude vedena v duchu vzájemného porozumění.

Tato výměna názorů a jednání o dílčích problémech mezi říší Německou a Československem by se však mohla dostat po událostech posledních týdnů na půdu povážlivou. Vzhledem k projevu pana německého říšského kancléře ze dne 20. února musí býti úvahy naše o nynějším poměru republiky k říši tím bedlivější, že jej dne 1. března doplnil svým projevem šéf německého vojenského letectví polní maršál ministerský předseda a předseda říšského sněmu.

Pan říšský kancléř poukázal ve své řeči dne 20. února na skutečnost, že je "ve dvou státech u německých hranic" 10 milionů příslušníků národa německého. Je historickým faktem, že v Československu má svou domovinu více než 3 miliony občanů národnosti německé. Československo patří mezi ony země, v nichž se na celých velkých oblastech prolíná obyvatelstvo různého národnostního původu. Mírová konference proto jistě nemohla jinak než potvrdit mnoho staletou situaci také po světové válce. Je pouhou samozřejmostí, zdůrazňuje-li Československo, a to v plném vědomí dosahu tohoto prohlášení, že jeho hranice jsou naprosto nedotknutelné. (*Výborně! - Bouřlivý potlesk.*) Německý říšský kancléř nevzbuzoval o tom žádných pochybností, neboť sám přímo prohlásil: "Víme dobře, že v Evropě sotva jsou hranice, které by mohly uspokojiti všechny." Staví se však otázka jiná. Pan říšský kancléř prohlásil, že mezi zájmy Německé říše náleží i ochrana oněch jinostátních občanů německé národnosti, kteří nejsou s to z vlastní síly si zabezpečiti v hranicích jiných států právo všeobecně lidské, politické a světově názorové svobody. Po našem soudu není třeba vztahovati prohlášení německého říšského kancléře na Československo z toho velmi prostého důvodu, že o občanech německé národnosti v Československu jistě nelze říci, že by nebyli s to z vlastní síly si zabezpečiti právo všeobecně lidské, politické a světově názorové svobody. To už z toho důvodu, že, jak to z pojmu státní suverenity plyne, o zabezpečení všech národnostních, občanských práv a svobody svědomí se postaral, stará a bude se starat československý stát v rozumné spolupráci všech svých občanů všech národností. (*Výborně! - Potlesk.*) Vzhledem k tomu však, že pan říšský kancléř mluvil o 10 milionech Němců, "položených ve dvou státech u německých hranic", může přece vzniknouti názor, že pan německý říšský

kancléř myslí ochranu své říše také vzhledem k Němcům v Československu. V tomto smyslu formulované stanovisko by znamenalo zasahování do vnitřních věcí našeho státu.

Prvým předpokladem úpravy mezinárodních vztahů je jejich jasnost a nepodmíněná jednoznačnost. Špatně bychom posloužili všemu dalšímu vývoji věc ve střední Evropě a nejhůře vztahům Československa k Německu, kdybychom velmi jasně neprohlásili, že Československo a jeho lid nikdy a za žádných okolností nemůže a nesmí připustiti a nepřipustí zasahování do svých vnitropolitických záležitostí. *(Výborně! - Dlouho trvající potlesk.)*

Kdyby byl výklad německého říšského kancléře míněn jako pokus o vměšování se do našich vnitřních věcí, pokus neslučitelný se zásadou uznávání suverenity jiných států, československá vláda by toho upřímně litovala, protože za obnovené samostatnosti československé by to byl pokus svého druhu první a spadající do doby, kdy zrovna v Československu dějí se vážné konstruktivní přípravy upravit vztahy s Německem na základě korektní součinnosti a naprostého nevměšování se do vnitřních věcí státu druhého. *(Výborně! - Souhlas.)* Velké jest nebezpečí každé dvojsmyslnosti nebo nejasnosti zrovna na tomto bodu Evropy, protože právě střední Evropa je jedním z těch míst evropských, kde - abych použil slov německého pana kancléře - je "vyrovnání a uklidnění" vrcholným zájmem míru. Proto nenechává československá vláda nikoho v pochybnosti o tom, že všechny atributy své státní samostatnosti bude lid tohoto státu hájiti ze všech svých sil, kdyby byly dotčeny. *(Výborně! - Bouřlivý potlesk.)*

Náš lid prožil dlouhá staletí v úporných zápasech o svou národní existenci a o svou státnost. Býval-li náš lid kdysi rozdělen tím, čemu se dnes říká boj o ideologie, pak jsme dnes všichni zajedno, že při veškeré své vzájemné úctě ke světovým názorům lid tohoto státu má dnes ve svých vztazích k vlasti ideologii pouze jednu: tou je jeho státní suverenita *(Hlučný souhlas a potlesk.)* a pak ono vyvrcholení obětí, jež pro osobní, národnostní a mravní svobodu přinese bez váhání každý z nás. *(Souhlas. - Živý potlesk.)* Hledáme mír. Dnešní situace Evropy nás však nutí říci, že kdyby nás osud jednou postavil před nutnost obrany, bude se Československo bránit, bránit, bránit do všech důsledků, opírajíc se o celou svou vypělost technickou a mravní. *(Bouřlivý souhlas a potlesk.)*

Jsme si dnes povinni všichni navzájem jasností. Jasná mluva znamená dobrou vůli, loajálnost a mír. Mluva dvojsmyslná znamenala by nejistotu, nedůvěru a zbytečné spory, které by rozrušovaly nejen nás a sousedy, nýbrž i celou Evropu. *(výborně!)* Domovina lidu německého, bydlícího od věků na území našeho státu, jest ve státě československém. Jest tudíž úkolem tohoto, jedině a výlučně tohoto státu od prvého dne jeho obnovení upravovati

svůj poměr k tomuto lidu tak, aby tento lid sám procítil a prožíval odvěkou pravdu, že jeho odvěká domovina je v Československu. (*Hlučný souhlas.*) Úkol tento, řešený nyní již po řadu let důsledně a poctivě, vzala na sebe republika Československá jednak proto, že lidu našemu spravedlivá národnostní politika jest úplnou samozřejmostí, jednak proto, že sám ze své vůle a na základě své suverenity si vytvořil svým ústavním zákonem právní řád, odpovídající tomuto účelu a odpovídající zároveň tomu mezinárodnímu závazku, který jsme přijali ve smlouvě o menšinách, uzavřené v Ženevě dne 10. září r. 1919.

Nynější situace Evropy vyžaduje ovšem svědomitou a k cíli vedoucí akci. Proto uvádím zase slova německého kancléře, který prohlásil, že "jest však dokázáno, že při dobré vůli jest možno najíti cestu k narovnání, po případě k uklidnění" (*Souhlas.*) S tímto názorem pana říšského kancléře vyslovuji plný souhlas. (*Potlesk.*) Tento souhlas není pouze formální, nýbrž je věcně prokázán řadou podnětů, akcí a opatření vlády republiky Československé.

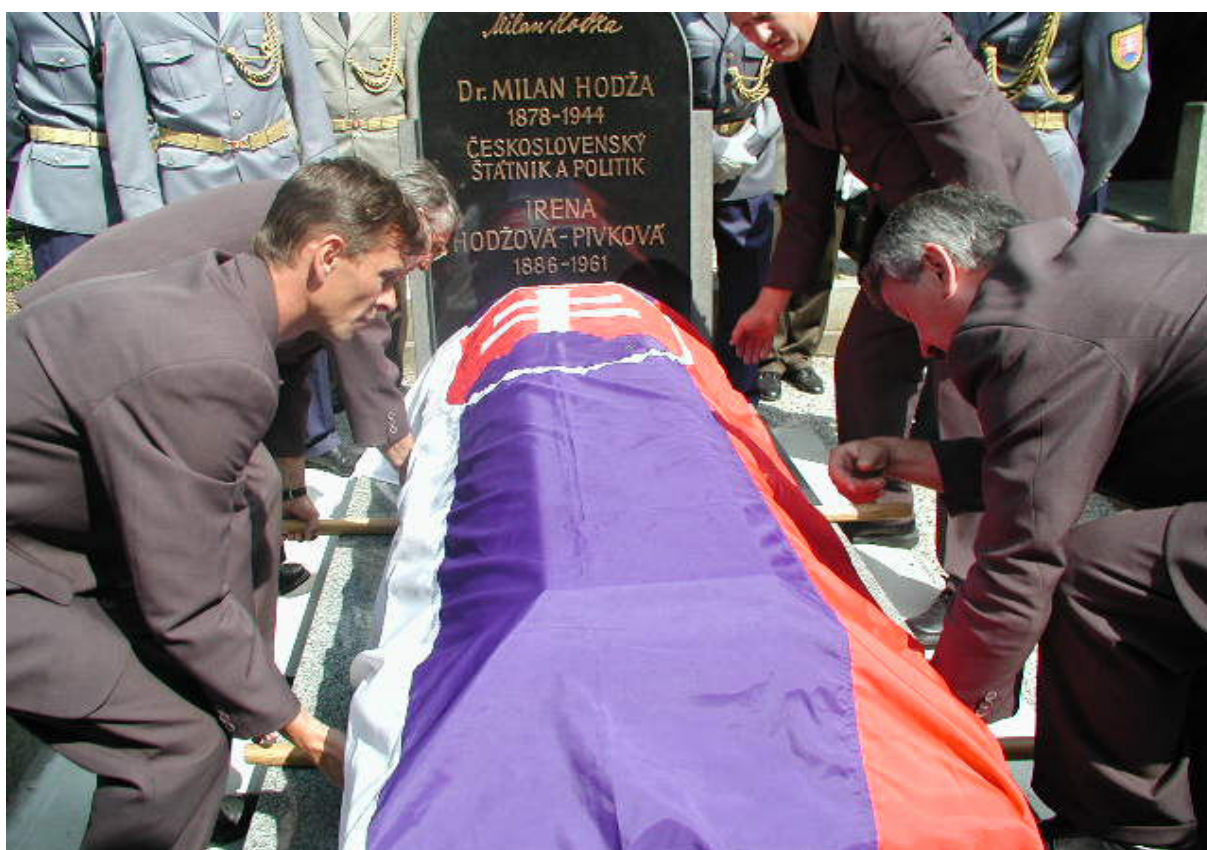
Tolika útrapami zkoušená Evropa právem čeká od mužů ve střední Evropě, kteří historii dělat umějí, aby tedy dělali historii také úpravou mezistátního problému německo-československého pod zorným úhlem evropské součinnosti. (*Souhlas.*) Jest zase nutno říci jasně, že mezi Německem a Československem jest více přehrad rázu psychologického než přehrad rázu politického. Lid náš, sám naplněn národním cítěním, má porozumění pro národní cit každého jiného. Dovede-li však chápat tento psychologický prvek lid náš, jest žádoucí, aby také lid říše Německé měl porozumění pro to, co po dlouhých desetiletích, po dlouhých staletích starého režimu doléhá na duši lidu naší republiky. V mezinárodních vztazích jde o očistění ovzduší od všeho, co může poškozovat důvěru mezi národy. Toto dílo očekává od nás duch nové doby. Bude-li dobrá vůle na obou stranách, musí jednou začít odbourávání psychologických přehrad. Československo je státem, jehož lid se nikdy nebál velikých podnětů, které by mohly vésti k tomu, co německý kancléř nazval uklidněním. Narovnání přinese pro všechny nepoměrně více výhod nežli krize a konflikty. Odmítáme proto každý pokus o zasahování do suverenity svého státu, uvítáme však plodnou součinnost na zásadách rovnosti a nevměšování. (*Bouřlivý souhlas a potlesk.*)⁴²

Češi a Slováci v celé své dějinné minulosti vyznávali pravdu a bojovali za spravedlnost. Ve společném státě, který jsme utvořili před dvaceti lety, nehodláme zradit celé své snažení v minulých stoletích. Kolektivní vůli všeho našeho lidu jsme dnes tak silní, jako jsme nebyli dosud nikdy v historii. (*Bouřlivý potlesk.*) V duchu smyslu svých

⁴² Od tohoto místa je stenografický přepis v záznamech Národního shromáždění opět ve slovenštině, pro pohodlí čtenáře jsem i tuto část „přeložil“ do češtiny.

dějin, v duchu mravního a intelektuálního založení svého lidu budujeme ze všech sil obnovený stát jako opravdový domov pro všechny jeho etnické složky. Nedáváme jim jen naději na uspokojení kulturních, sociálních a hospodářských potřeb, ale zaručujeme jim plnost všech svobod lidských a občanských, které svému občanovi může dát jen opravdu moderní stát. V tomto vědomí kotví náš klid, naše jistota a naše rozhodné odhodlaní držet pevně a hájit statečné dědictví našich králů, kteří byli hlasateli a zastánci míru, shody mezi evropskými národy a odhodlanými ochránci a bojovníky za křesťanskou kulturu ve střední Evropě. Nebáli jsme se tisíc let, nebojíme se ani dnes (*Bouřlivý potlesk.*), jistí jednotou srdcí a rozumu všech složek našeho lidu a součinností s onou Evropou, která jako my nechce války, ale chce klid a mír. (*Bouřlivý neutuchající potlesk. - Poslanci povstávají a zpívají státní hymnu.*)

7.2. Milan Hodža a jeho odkaz ve fotografiích



1) Milan Hodža za svého života; 2) Premiéři ČR a Slovenska Miloš Zeman a Mikuláš Dzurinda odhalují památnou tabuli před Hodžovou vilou v Sučanech 30. 3. 2001; 3) uložení tělesných ostatků Milana Hodži na Národním hřbitově v Martině 27. 6. 2002.